

Constelacionetik
Svunal sjam smelol sk'elel
stuk'ulanel komon abtel

Casa Gallina ja' komon abtelal yu'un
buch'o komon stsobo sbijil sjol yo'onton
ta abtel sventa sk'elel stuk'ulanel k'usitik
oy ta chanel sventa stalel xkuxlejal
jnaklometik xchi'uk yich'el ta k'ux osil
banamil. Ti yav snail li abtelale oy ta
San María la Ribera, tsakal ta muk'ul jtek
lum Mejiko ti sa' k'usi xju' komon ta
x-abtejik li jnaklometik ta jujuntik bik'it
lumetik. Jech ti Casa Gallina ta skotil ti
yabtel ta spase ta sk'an yak' ta o'ontonal
xchiuk sk'an stsatsubtas ta xkuxinel
jnaklometik sa'el smuk'ul o'ontonal k'alal
oy yokolil, sk'an stsatsubtas yabtelanel
yich'el ta muk' osil banamil, ti oyuk yantik
abtelal ta sventa yu'un stsob sbaik ta
komon abtel li jnaklometike. Jech xtok ti
Casa Gallinæ sk'an chak'be yil k'u yelen
snito stsako sba ta abtel jnaklometik ti
komon x-abtejik ta sa'el slekilalik, ti komon
xchap slo'ilik xchi'uk ti komon chalbe sbaik
ti sp'ijilalike.

Muk'ul jvolvanejetik:
Bankilal-Jolil: Aimée Labarrère de Servitje.

Chi'iltakil:
Hans Shcoepflin, Lisl Schoepflin,
Osvaldo Sánchez, Miguel Iwadare,
Luis Vargas Santiago y Josefa Ortega.

Jlikese abtelal:
Hans Schoepflin y Aimée Labarrère
de Servitje.

J-abteletik:
Josefa Ortega, Susana Pineda,
Paloma González, David Hernández,
Rodrigo Simancas, Mariano Arribas,
Luis Gómez, Eric Álvarez, Rosario
Hernández y Edwin Llerena.

Ta sventa li abtel la yich' pasel ta sjabilal
2019-2020 Casa Gallina chalbe vokol ta
stojol Fundación BBVA la skolta sba ta
stojol Proyecto Bi, Fundación Jumex Arte
Contemporáneo xchi'uk Secretaría sventa
yich'obil ta muk' talel kuxlejal ta muk'ul
jtek lum Mejiko.

CASA GALLINA
CULTURA • COMUNIDAD • MEDIO AMBIENTE

* FUNDACIÓN JUMEX ARTE CONTEMPORÁNEO

Fundación
BBVA

Ochibal lo'il

Li Constelacionetik ja' chapbil a'mtelal ta vun la yich' nopol sventa chich' meltsanel a'mtejebal te oy snopben ta sk'el ta lek k'usi chak' kuxlejal, ta xkoltavan ta a'mtel xchi'uk lo'il ta jujun yosilal jtekumetik. Ti sk'oplal la yich' otsesel ta vune la yich' pasel xchi'uk la yich' otsesel ya'mtel ek ti Casa Gallina xchi'uk ti Iconoclastas ta 2015, cha wo' la slikesik ti a'mtelale ja' sbi Julia Risler xchi'uk Pablo Ares. Li a'mtelale ja' jun yach'il slikben spasel k'ucha'al ta am'telinel ta juju koj xchi'uk a'mtejebaletik ta sventa mapeo ta xich' pasel ta koman yu'un chich' tuk'ulanel ta lek ta slum yosilik jtekumetik. Ta slikben li'e xchi'uk yantik to ta chop stalel la yich' pasel slo'ilal, snopel xchi'uk ya'mtelinel ti chich' ak'el ta ojtikinel, sk'an chak' ta k'elel oy a'mtejebaletik xu' ta xich' tunesel ta komam a'mtelal bu xvi'naj ta otikinel ta xtun yu'un k'ucha'al oy batel jun wokolil o utombail xchi'uk at o'ntonal ta jujun k'ak'al ta xkuxlejal jun teklum. Ti chapbil vun li'e ja' ta xtun yu'un yojtikinel xchi'uk yaibel smelol k'u x-elan chak'be slajel jteklum xchi'uk slumal xchi'uk ek k'u x-elan nopenik ta stalel xkuxlejalik xyich' sbaik ta muk' xchi'uk ek ti k'usitik kuxajtik ta slumalike.

Li vune yich'o jo' chop abtelal sventa xkoltavan ta sk'elel k'usitik oy ta komunal, ta xalbe cha'ox chop smelol k'usi xju' ta k'elel li k'usitik oy ta komunale, manchuk me ech'em ta xkuxlejal ta jujun vo' jnaklej chak' ta k'elel k'usi xju' ta pasel yu'un chich' nopol ta komon k'u yelan xju' ta sa'el komon lekilal. Ta svak kojol li abtelale te albil yantik abteletik ti xju' ta pasel ta stuknoox o xju' chich' nitel tsakel xchi'uk li yantik abtelal albil ta ba'ije.

Ja' jech xtok, ta jujun chop li abtelale yich'otalel uni lok'ombaietik ti stak' set'el yu'un xju' ta tuntesel ta slikebal li

abtelale, ja' jech yich'otalel yantik lok'ombaitetik ti xju' yich' tuntesel ti bu chal yo'ontonik ti buch'o spasik li abtele. Ti Joze Daniel, likem ta Santa María la Ribera, ti buch'u la smeltsan li lok'ombaitetike, smeltsanobe senyail o yak'ubil ta ilel k'u yelan ta tuntesel li k'usi bonambile yu'un te ta chyich' k'elel k'usi xju' ta tael xchi'uk k'usitikto xju' ta sa'el xchi'uk.

Ta jmalikutik xch'iuk ta jk'an kutik ti yakuk xkoltavan li abtejebal li'e, yakuk xtun yu'un buch'utik nakajtik ta bik'ik jtejklumetik xchi'uk buch'utik nakajtik ta muk'ul jtekklumetik ta skotol yosil sbanamil Mejiko, ak'o tunuk sventa stscombe slo'il skotol jnaklometik ta sventa li svokolike ti ja' ta spajbe stsatsal yich'el sbaik ta muk' ta stukik jech k'ucha'al k'u yelan yich'ojik ta muk' li osil banamile xchi'uk skotol li k'usitik yich'oje.

Li abtejebal li'e ja' xchi'il yabtel spaso *Casa Gallina*, ti ja' komon abtelal yu'un buch'o komon stsobo sbijil sjol yo'onton ta abtel sventa sk'elel stuk'ulanel k'usitik oy ta chanel sventa stalel xkuxlejal jnaklometik xchi'uk yich'el ta k'ux osil banamile. Ti yav snail li abtelale oy ta Santa María la Ribera, tsakal ta muk'ul jtek lum Mejiko ti ta sa' k'usi xju' komon ta x-abtejik li jnaklometik ta jujuntik bik'it lumetik.

Jech ti *Casa Gallina* ta skotil ti yabtel ta spase ta sk'an yak' ta o'ontonal xchi'uk sk'an stsatsubtas ta xkuxinel jnaklometik sa'el smuk'ul o'ontonal k'alal oy vokolil, sk'an stsatsubtas yabtelanel yich'el ta muk' osil banamile, ti oyuk yantik abtelal ta sventa yu'un stsob sbaik ta komon abtel li jnaklometike. Jech xtok ti *Casa Gallinae* sk'an chak'be yil k'u yelan snito stsako sba ta abtel jnaklometik ti komon x-abtejik ta sa'el slekilalik, komon xchap slo'ilik xchi'uk ti komon chalbe sbaik ti sp'ijilalike.

K'usi ti mapeoe

Ti mapeo ja' jun abtejebal sventa komon abtel yu'un xchapel stusanel lo'il, oxib sjam smelol. Ba'i chak' ta k'elel k'u yelan kuxijel, nakijel xchi'uk yabtelanel osil banamil.

- Ti va'e ja' ti k'u yelan nitil tsakal stalel xkuxlej jnaklometik xchi'uk k'usitik oy ta osil banamil, k'u yelan xchapo sbaik ta komon lo'il xchi'uk k'u yelan stalel xkuxlejalik.
- Ta xchibal ja' ta chal ka'itik ti abtele komon pasel ta sk'an, komon lo'il layel ta sk'an meltsanel. Ti abtele ja' sat ti komon sp'ijil o'ontonal, mu'yuk bu ba'i buch'u snopo ti ja' chak' ta ch'unel ti sp'ijile. Skotol ti k'usi chich' sa'el xchi'uk ti k'usi la yich' taele, ja' yabtel ti buch'utik ochemik ta spasel li abtelale.
- Ta yoxibal chal ka'itik, ti abtele xju' ta meltsanel xchi'uk ti k'usitik oye o xju' ta meltsanel xchi'uk ti k'usitik oy yu'un ti komunale. Mu persauk chich' manel k'usitik toyol stojol ta manel, mo'oj, xju' ta tuentesil k'usi sk'an stuk ti jnaklometik.

Jech ti mapeo ja' jun abtelal xju' stsak sba xchi'uk ti k'usitik abtelal yakal ta smeltsanel ti jnaklometike, jech ti k'uxi chich' k'elel xchi'uk ti k'uxi chich' nopele ja' sk'elubil komon k'op lo'il, komon abtel ti bu chich' sa'el sjam smelol k'usi xju' ta meltsanel yu'un oyuk ta tael lekilal o stsatubtasel k'u yelan xchapo sba jnaklometik.

¿K'usi ta chich' tael ti li ta abtejebale?

Ti abtejebal li'e smako jo' chop abtel o jo' koj smelolal abtel jech k'ucha'al: vo, osil banamil, ts'unibiletik, komunal xchi'uk ch'amaltakil xchi'uk yantik jkuxlejaliletik, ti ja' jujun tos abtelal stak' komon k'elel. Ja' sk'elobil ku' yelan kuxlejal ta yol ta komon ti bu xju' ta sabel sjam smelol k'usi tsots sk'oplal cha'i li jteklometike, jech ti k'usitik albil sbie ja' ta xnitvan ta sk'elel ti k'usitik chich' k'anele. Ava'i, xkoltavan ta sk'elel xchi'uk sna'el k'usi ta abtelanel ti k'usi sk'an sa'ele, k'u yelan chak' yo'onton jnaklometik ta sk'elel stuk'ulanel ti yosil sbalamile, ti skomunale xchi'uk skotol ti k'usitik kuxajtike.

1. Jo', Ti ba'i abtelal ja' ta sventa vo' yu'un ti ech'em tsots sk'oplal ta xkuxlej ti komunale. K'usi chich' alele ja' ti ak'o yich' k'elel xchi'uk nopol mi oy ti vo'e, mi mu'yuk, mi ju teb, k'ucha'al ti va'iyé.

2. Osil, Ti ta xchibal chalbe sk'oplal k'u yelan nitil tsakal xchi'uk ta sventa stунtesel osil banamil.

3. Ts'unibiletik, Ta yox kojol ja' ta chich' k'elel sventa ts'unubil yu'un ja' sme' xchi'uk yibel kuxlejal.

4. Komunal xchi'uk Ch'amaltakil

5. Yajval Jtekolum ti mu ja'uk ch'ich' bek'et, Ta xchanibal xchi'uk yo'ebal ta sabe sjam smelol sventa stalel xkujlejal komunal, k'u yelan kuxul xchi'uk xchi'ilta xchi'uk sk'elel k'u yelan nitil tsakal xkuxinel xchi'ilta chonbolometik xchi'uk vomoletik.

6. Yantik

Ta slajebal li abtejebal li'e chak' ta na'el oxtos abtel ti sk'an k'elel tuk'ulanel, yu'un xkoltavan ta snopel xchi'uk sk'elel ti kuxiele.

- a. ach' chinam tak'in
- b. sjam smelol chapanebail
- c. sjam smelol mantalil xchi'uk chopol o'ontonal ta stojol yantik

Ta jujun chop li abtelale, yich'otalel lok'ombaitik ti chkholtavan ta sk'elel xchi'uk sa'el ti k'usi ta chich' abtelanele. Ava'i ta slajebal li abtelal li'e chich' tael lok'ombaitik ti xju' chich' set'el xchi'uk xju' chich' nap'el. Xju' chich' bonel o chich' lok'esel slok'omba li lok'ombaitike mi ep sk'an tuntesele, ja' jech, mi jech la snop li komunale xju sjel o me ta xcha' tsak xchi'uk xcha' tuunes li komunal mi jech la sta ta nopele.

Ja jech xtok, chich' tael yantik abtelalaetik ti xkoltavanik ta sa'el li k'usi sk'an sa' li komunale, ti ja' tsots la ya'i ti sk'an sabe sjam smelol yu'un xtun yu'un li komunal ti k'alal la sta ta nopol ti k'usitik abtelanel la staik ta nopele.

Sjam smelol ta pasel li abtele

Tsots sk'oplal ti buch'utik x-ochik ta spasel li abtele, ba'i komon ta snopik, komon ta xchanik k'usi pasel sk'an.

- Ba'i sa'el sk'an ti bu ta stsom sbaik ti buch'utik x-ochik ta smeltsanel li abtelale.
- Ti k'usitik chich' tuntesel: oyuk jun avilal ti bu chich' ts'ibtael ti k'usi chich' pasele, sk'an oyuk muk'tikil vun,

bik'ital vunetik, karton, ch'uteetik ti bu chich' ts'ibtael ti k'usitike, xju' chich' tuntesel pok'etik. Ti mi mu'yuk li k'usitik la yich' alel xju' yich' pasel ta sba mesa o ta sba banamil, xju' chich' tuntesel uni te'etik, plastilina o k'usitikuk yu'un chich' meltsanel ti k'usi la yich' nopol ti chich' ak'el ta k'elele.

- Mi meltsaj ti abtelale chich' ech'esel ta jlik vun o chich' lok'esel slok'omba.

¿K'u yelan ta meltsanel?

Li komon abtelal li'e cha'ox koj ta nopol xchi'uk meltsanel. K'unk'un xchi'uk ta skojol koj sk'an pasel, jech ti ta skojolkoj tsobajel chich' pasele sk'an chich' nopol ta lek xchi'uk tuk'ulanel sk'an ti k'usi vokolil la yich' tael xchi'uk k'u yelan la yich' nopol chich' chapanel ti vokolile.

Jech ti k'usitik cholbil sk'opla ti xju' pasel ta sventa ti abtelile, ja chich' ich'el ta muk' ti k'usi la yich' tael ta k'elel yu'un ti jnaklometike. Ti abtelal chapanel svunal li'e xju' ta jelel jutuk ja' ti k'u yelan ti xkuxinel ta juju chop li jnaklometike. Jech ti k'u yelan chapanel li abtelale chalbe sk'opla k'usi xju' ta chapanel li k'usi pasel sk'an, xju' ta pasel k'usi albil sk'opla ta o'lil, xju' chich' likesel ta pasel ta slajebal, mu persauk ja' bai meltsanel sk'an li k'usi bai albile.

Ti k'usi chich' tael ti li' ta abtelale:

Yojtikinel k'usitik oy:

Li' ta chich' nopol xchi'uk li' ta chich' k'elel k'usi sk'an chapanel: sk'an ojtikinel k'u yelan ta kuxlejal li vokolil la yich' k'elele o k'usi ti yilbajin o me ta sjin ti k'u yelen xchapo sba li jnaklometike.

Me la yich' pasel ti k'usi nakato la yich' alale, ti buch'o ochemik ta yabtelanel ti abtele sbonik li k'usi la nopike, yojtikinik ta juju tos ti k'usi yich'o li vokolile. Tsots sk'opla ta chal sk'op vinik xchi'uk ants, k'alal ta muk' xch'iel xchi'uk buch'otik bik'itik. Tsots sk'opla slo'ilik ti buch'o me'el moletike.

Sba kojol lo'il:

Li k'usi chich' pasel ti ta sba kojol lo'ile ja' chich' cha' nopol xchi'uk xcha' k'elel ti k'usi bai la yich' alel ta sventa ti vokolile, me stuktuk noox oy, me ntil tsakal xchi'uk yantik vokoliletik jech k'ucha'al bu oy yav li vokolile, k'u yelan, me oy stsatsal o mo'oj, buch'utik te ntil tsakajtik ti ta vokolile.

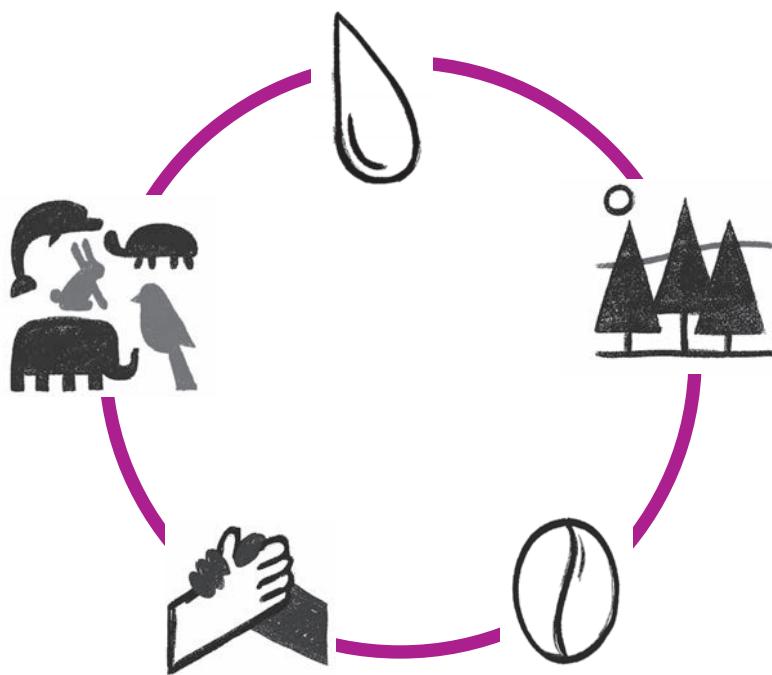
Xcha' kojol lo'il:

Li' ta xcha' kojol abtelal ja' ta chich' k'elel k'u yelan ich'bail ta muk', buch'otik chich' ch'amel sloilik, buch'otik oy ta sventa ti k'usitik oye, buch'o spasavan ta mantal yu'un chich' pasel ti k'usitik pasel sk'an.

Komon sa'el sjam smelol xchi'uk k'usi sk'an pasel: K'alal me tsuts ta sa'el xchi'uk ta alel ti vokoliletike chich' k'elel skotol ti k'usi la yich' taele: k'usi vokolil ti k'elel ta ora sk'an? K'usi xju' ta pasel yu'un ak'o chopuk li vokolile? Buch'otik xju' spas mantal? K'u yelan xju' k'elel batel mi lek xanav li abtele?

Xchopol chop abtelal

1. Jo'

Ti vo'e toj tsots sk'oplaL ta jkuxlejaltik:
me oy o me mu'yuk, k'alal ta chak'
vo, k'alal me mu'yuk o xtaki osil
banamil, k'alal xtaki be vo' o xtaki
nab, o k'alal me tub li vo'e x-och ta
vokolil li komunale.

Li abtelal li'e ja' ta sk'el k'u yelan
xchi'uk bu'uy li sat vo' o ni' vo'.

Smelol abtel: vo'nejal lo'il sventa jo'

Sk'eleL stuk'ulanel

Ti k'uyelan ta likesel li abtele ja' sk'an choleL sk'oplaL
ti oy jo' ta sba banamil jech k'uchal uk'um, nab, ni'
jo', sat jo'; ja' jech sk'an ojtanikel ti oy be jo' ta yut
banamil. K'alal chich' choleL sk'oplaL ti jo'e xju' chich'
k'eleL ti lok'ombaitik pasbil ta abtejebale o xju' te
chich' meltsanel bu' oy yav o sbe ti jo'e. Ava'i xju'
chich' bonel ta juju tos sbonil yu'un ja' jech xvi'na ta
leL.

Jak'el ti komon yich' tak'el yu'un xkoltavan ta spasel
li abtele:

- Bu oy ti jo'e, bu ch'abal o mu xvi'na ti jo'e?
- Me jna'tik k'u yepal ti ka'altike o k'u yelan jo'tik?

Sba kojol lo'il: K'uyelan nitil tsakal xkuxlej jnaklometik xchi'uk ti jo'e

Li k'usi chich' pasel li'e ja' chich' k'elel k'u yelan nitil stakal xkuxlejal jnaklometik xchi'uk ti jo'e. Bu ta staik ti jo'e, k'u yelan ta stunesik li jo'e, me oy ya'alik, k'u yelan xch'unel yo'ontonik ta stojol ti jo'e.

Jak'el ti xju' xkoltavan ta sa'el sjam smelol ti jo'e:

- Bu ta jtunestik li jo'e? Me xtun ku'untik ta ts'unibiletik, me xtun ta spanel ve'elil, me xtun ta stojol chonbolometik, ta spokel k'usitik ta na.
- K'u yelan ta jtunestik ta juju vok', ta jujun chop na, k'u yelan chich' tunesel ta komunal?
- Buch'otik xju' stsak o tunes ti jo'e. Me ta stunes jnaklometik, me ochem ta sk'ob ajvalil o me oy ta sk'ob jk'u'le jkaxlanetik.
- K'u yelan jelem ti stael xchi'uk stunesel ti jo'e, me ep ta tael li jo'e, me jutuk, me tuben, me ko'ol chich' tael, me oy buch'o mu chich' ak'el li jo'e, k'uchaal?
- Buch'u ep ta xtun yu'un ti jo'e? Me jnaklometik, chonbolometik o mi ta ts'unibiletik.
- K'usi ta spasik jnaklometik xchi'uk ti jo'e, me ta spasbeik sk'in, me ta sk'anik jo' sventa ixim o k'usi spasik yu'un chich'ik ta k'ux?
- K'usivan sk'an chich' pasel yu'un oyuk ti jo' ta jlumaltike? K'usi ti mu lekuk ta tuntesel yu'un ta stup' li jo'e. Me xtun uch'om jo o ch'enaljo, tubo, me tuntesel letrina sk'an, me sk'an chich' meltsanel ch'amil jo'?

Xcha' kojol lo'il: Xk'uxubinel jo'

Li' ta xcha' kojol abtelal ja' chich' k'elel k'u yelan ti jo' ta jkomunaltike xchi'uk chich' sa'el sjam smelol k'ucha'al me juteb o ch'abal ti jo'e.

Jak'el ti xju' xkoltavan ta sa'el sjam smelol ti jo'e:

- Ti buno'ox sbe ti jo'e, me ja'to te oy o mi jelem ti sbee? Mi epto o mi jutebxa li jo'e?
- K'u yelan xjel yipal li jo'e? K'alal sk'ak'alil xchak' ja'al o k'inubal k'u yelan chak'be stsatsal li jo'e?
- K'usitik ta x-ilbajinot o ta sokes o ta slajes li jo'e, me ja' ti jechnox xmale, me ja' ti sokesot chopol k'a'ep, k'usivan?
- Jech kuch'al ti chich' ilbajinel ti jo'e, k'usi oy ta stojolal li jnaklometike, me xcham chonbolometik, me xch'ay ts'unubiletik?

Abtelal xju' xkoltavan ta komon sa'el sjam smelol xchi'uk k'usi sk'an pasel

Jech ti k'usitik meltsanbilxae xju' xkoltavan ta sk'elel yip xchi'uk stsatsal li vokolil la yich' taele.

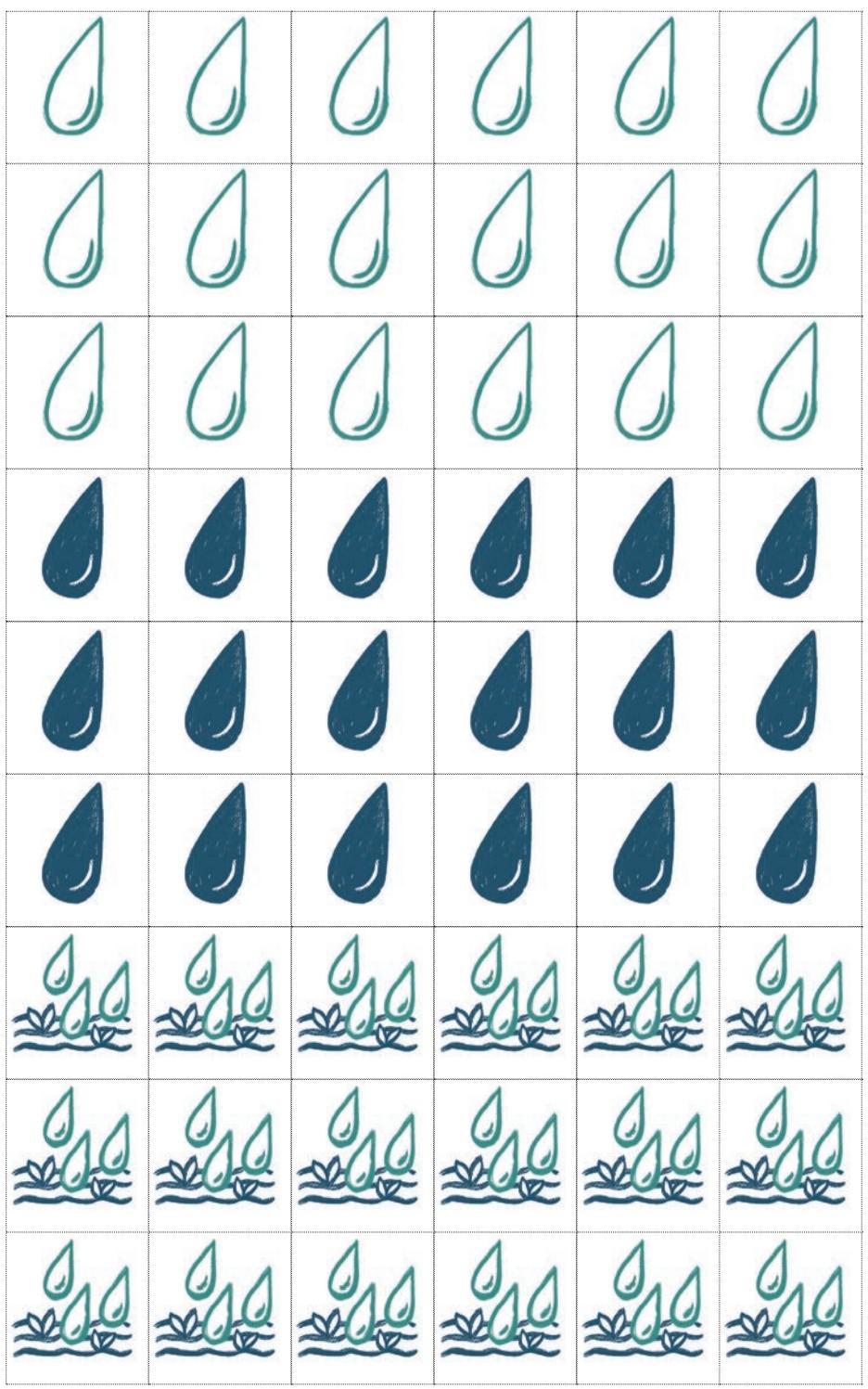
K'u yelan ta pasel

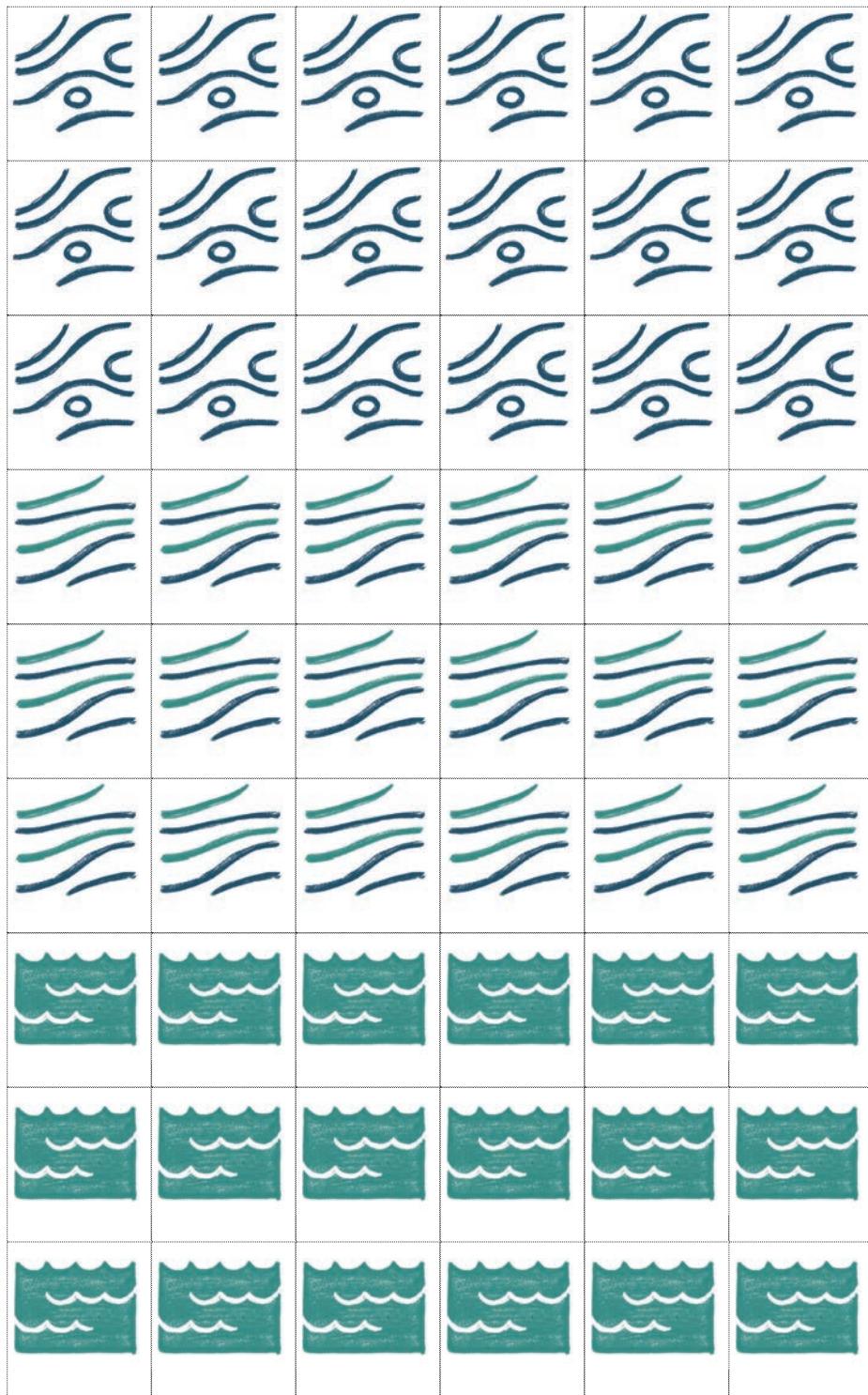
- Chich' tsakel sbi ti k'usitik tsots sk'oplal sk'an chich' abtelalnel
- Sk'an chich' ch'akel k'ak'al ti bu chich' albel smelol o chich' k'elel ti k'usitik ech'em ta stojol jnaklometik, jech kuch'al k'usi ech'em ta yorail takin osil banamil, k'usi ech'em ta yorail o yuilal k'inubal. Xju' chich' k'elel k'uxi ech'en ta jujun jabil o ta jo'jo'tik jabil o ta lajlajuneb jabil.

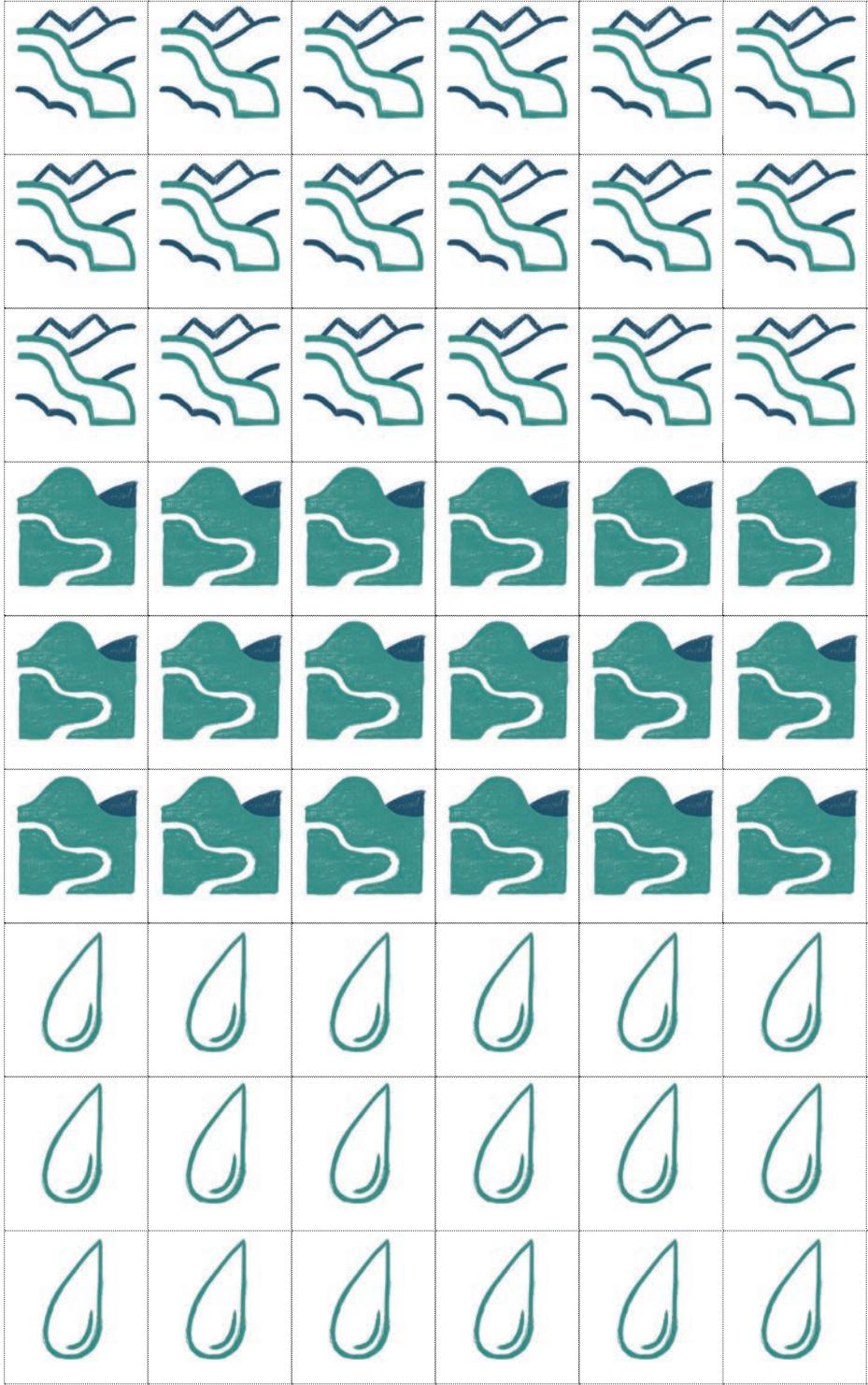
- Xju' chich' meltsanel nini kuadroteik ti bu chich' tsakel ta sba sbi ti k'usi chich' k'elel, ta olon chich' tsakel bak'in iech'.
- Jech ti bu la yich' tsakel sbi ti k'usi chich' abtelanele ja' te chich' tsakel sbi skotol ti k'usi wokoliletik oye, ja' jech ti bu la yich' tsakel ti bak'in iech' ti vokolile ja' te chich' tsakel k'usi u o k'usi jabil iech'.
- Tsakoik ta vun skotol ti k'usi nitil tsakal xchi'uk ti vokolil albil sbie, xju' chich' tuntesel li mapa meltsanbilaxae, sk'an chich' alel me ipajem o tsatsuben li vokolile o me ts'ujem.
- Chlik ta lo'iltayel k'u yelan li vokolile, me jelem jutuk o mi mo'oj ti ech'tal k'ak'ale, ti ech'tal ue o me ech'tal jabile. Sk'an nopol k'usivan xk'ot ta stojol jnaklum yu'un ti k'u yelan ti vokolile.

Yan smeltsanobil abtelal

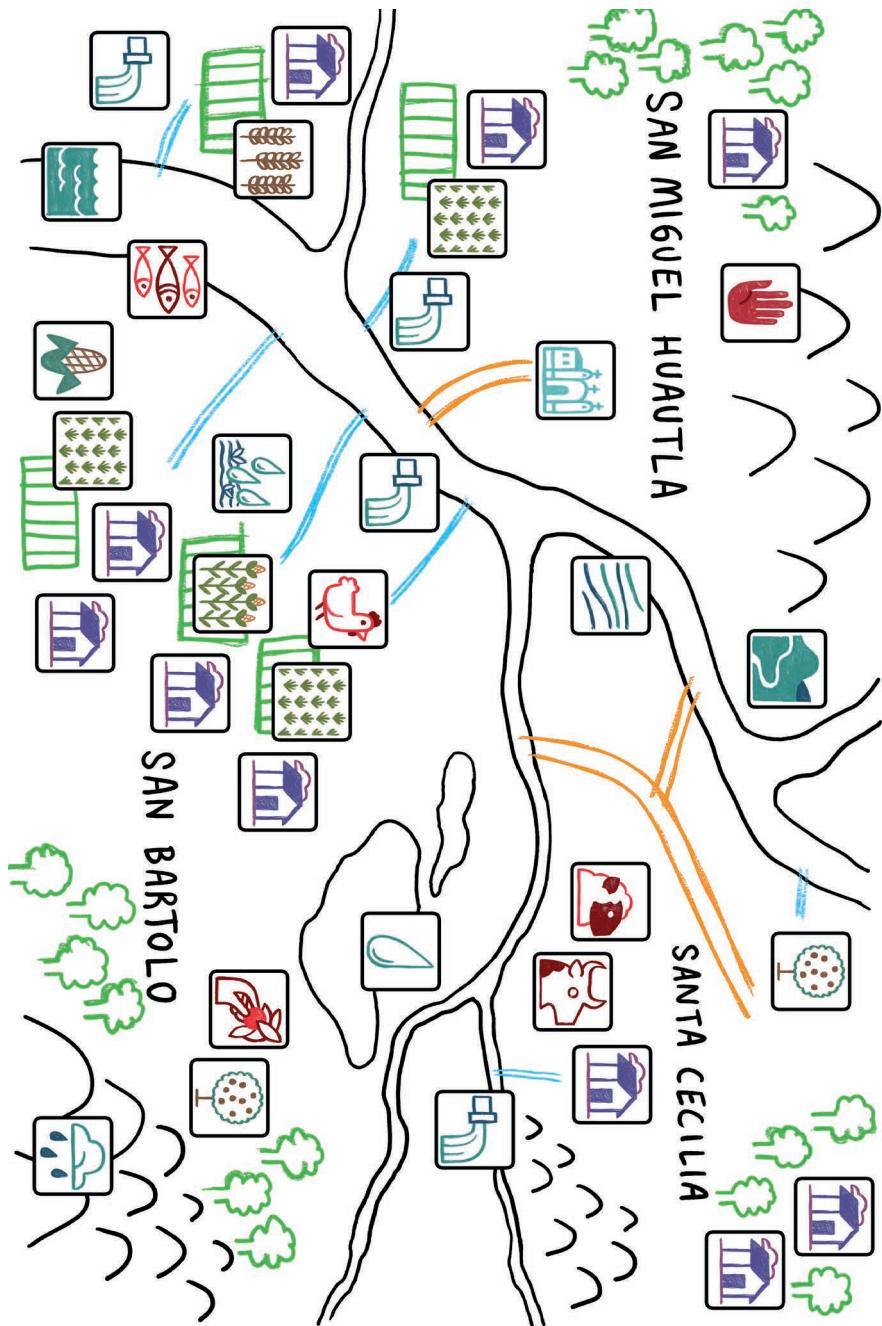
Jech ti k'u yelan stak' meltsanel li abtelile xju' tunesel lok'ombaitik ti bu xvi'naj sbe li voe, jech k'uchal uk'umetik. Ti lok'ombaitik chich' tsobele ja' te xju' ta komon k'elel k'u yelan ti sbe uk'ume, jech ti k'usi ta chich' nopol ta sventa li k'u yelan ti be jo'etike chich' ts'ibtael ta xokon li lok'ombaile.

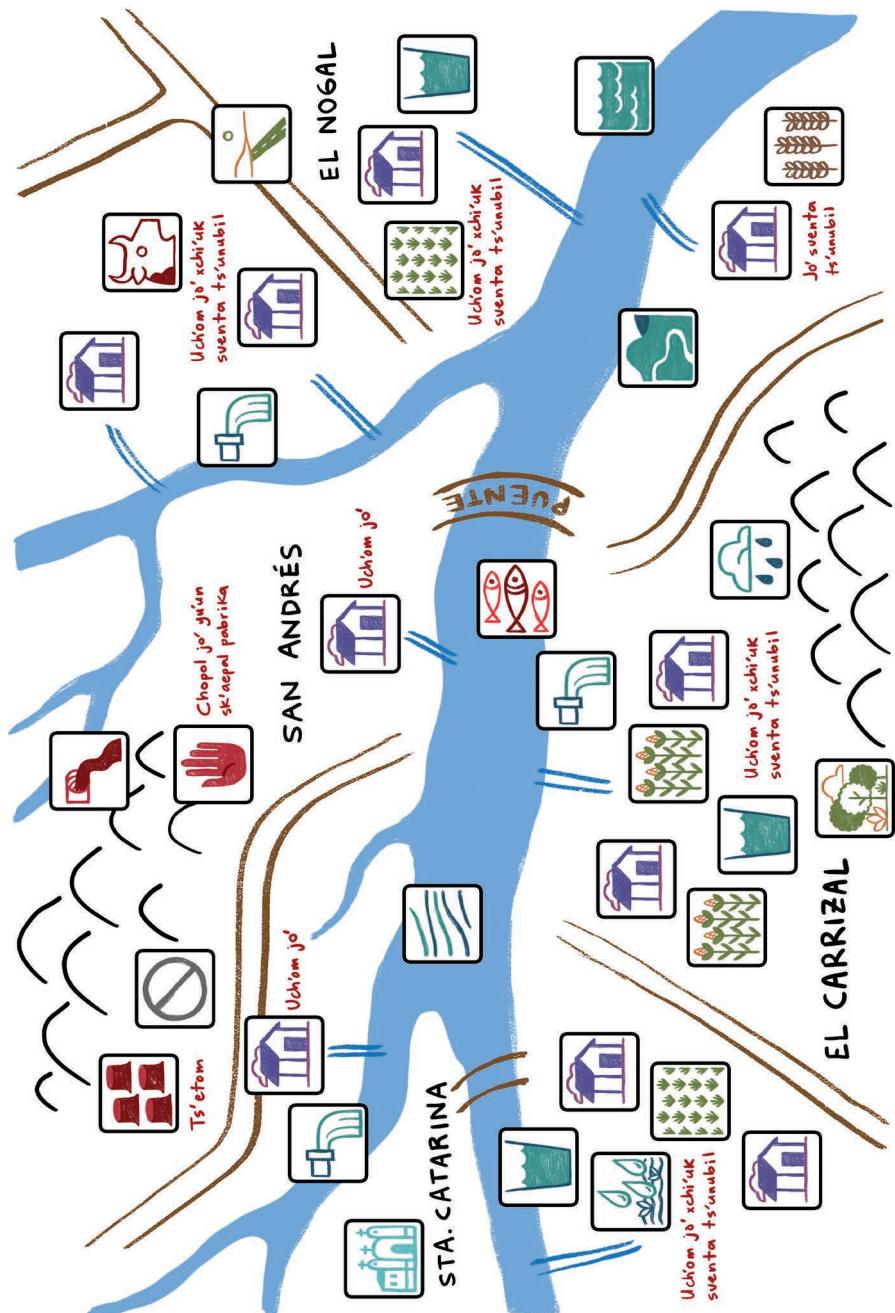

Uk'um, pam pam vo'					
Uk'um, pam pam vo'					
Uk'um, pam pam vo'					
Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo
Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo
Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo	Ni'jo
Jo'	Jo'	Jo'	Jo'	Jo'	Jo'
Jo'	Jo'	Jo'	Jo'	Jo'	Jo'
Jo'	Jo'	Jo'	Jo'	Jo'	Jo'

Sk'elobil

2. Osil

Jech ti k'u yelan chich' tuntesel li osil banamile tsots sk'oplal yu'un chich' k'elel, chich' nopol xchi'uk chich' tuk'ulanel yu'un ti stutesel li osil banamile te nitil tsakal xchi'uk xkuxlej li jnaklometike.

Ta sventa li abtelal li'e sabe sjam smelol sventa k'u yelan nitil tsakal skotol li k'usutik oy ta osil banamil xchi'uk xkuxlej li jnaklometike.

Slikebal abtel: osil banamil xchi'uk yav kuxinel

Sk'elel k'usutik oy

Ti k'usi chich pasel li'e ja sk'an k'elel xchi'uk sk'an tuk'ulanel k'u yelan ti bu kuxiemik ti jnaklometike, ta ts'akal sk'an k'elel k'u yelan ti osil bu oy sts'unobiletik. Jech ti sk'elobil ti juju tos k'u yelan tunesbil li osil banamile sk'an chich' bonel ta juju chop yu'un ja' jech xvi'na.

Jak'el ti xju' xkoltavan ta komon sa'el sjam smelol li abtel li'e

- K'u yu'un ta stunesik li osile o k'usi abtelal ta spasik tey? Me sts'unobajik tey, me yav sve'el

xchijik, me yav snaik, me te ta sts'unik chob, me yav chopol k'aep, me chich' lok'esel slekil yutsil ti x-och ta sk'ob jk'ulejetik, o me stunesik ta yav k'in o me ta ak' nichim, o me chak'beik sk'el j-alimanetik.

- K'u yelan ta stunesik ta juju vok', ta juje p'ej na o ta stojol komunal? Jech k'uchal: yav ts'unubil, komon osil.
- K'usitik ts'unbil? Jech k'uchal: ixim, chenek, mail, itaj, ste'el chi'poj o me oy ts'unbil lekil te'etik.
- K'usi sts'akinoj ti yosil sbanamil ti komunale xchi'uk k'u yelan? Jech k'uchal sts'ak jujun jtekllum, uk'um, vits, ch'en o be. K'usi ti ts'ake.

Sba kojol lo'il: K'u yelan nitil tsakal osil banamil xchi'uk xkuxiel jnaklometik

Ti k'usi chich' abtelanel li'e ja' chich' k'elel xchi'uk sa'el sjam smelol ti k'u yelan nitil tsakal xkuxiel jnaklometik xchi'uk ti osil banamile.

Jak'el ti xju' xkoltavan ta komon sa'el sjam smelol li abtel li'e:

- Buch'utik xju' yabtelan o ta spik li osil banamile? Me ja' jnaklometik o me ajvalil o me jk'u'lejetik ti chich' beik lok'el slekil yutsil li osil banamile.
- Ti jech k'uchal ti xju' komon tuntesel vo'nejtal ti osil banamile, me jelem, k'ucha'al? Me xju'to ta tsakel o tunesel li osil banamile, me mo'oxa, buch'o ochem ta sk'ob li osil banamile, k'u yelan ta chich' tuntesel.
- K'u yelan nitil tsakal osil banamil xchi'uk li k'usi meltsanbil yu'un li ajvalile o ti jk'u'lejetike?

- Buch'otik toj ep xtun yu'unik li osil banamile?
Jnaklometik, chonbolometik o me ts'unojometik.

Xcha' kojol lo'il: K'u yelan chich' ich'el ta k'ux osil banamil

Li'e ja' chich' k'elel skotol ti k'usitik x-ilbajinotik osil banamil, k'usitik x-ich'ot ta muk', k'usitik slekubtas li osil banamile xchi'uk k'usitik mo'oj.

Jak'el ti xju' xkoltavan ta komon sa'el sjam smelol li abtel li'e:

- K'usitik xju' yilbajin li osil banamile? Jech k'ucha'al: slajesel xyaxal osil, stuch'el te'etik, spojel smakel osil, pas k'op sventa osil, milel yu'un chopol jol viniketik, muken ts'et te', yech'el muk' ta be karro.
- Jech ti va'i yilbajinel ti osile k'usivan yich'otalel? Jech k'ucha'al: ilbajinel ta stojol jnaklumetik, xchamel chonbolometik, xch'ayel ts'unubiletik.
- K'usitik xju' xkoltavan ta yich'el ta k'ux osil banamil ti yan bu likentale?
- K'usitik xju' x-ilbajinvane? Jech k'uchal: ich' vokol yu'un osil banamil, ich' vokol ta skoj jnaklometik, ich' vokol yu'un buch'o xmilvanik.

Yan smeltsanobil abtelal

Ti k'u yelan yan xju' yich' k'elel k'usi jelemtalel ti osil banamile, xju' ta k'elel k'usi tsunbil talel vo'nejtal, k'usi chich' ts'unel la vie.

K'u yelan ta k'elel

- Ta chich' sa'el k'usi chich' ch'unel ta sventa sabel sjam smelol li abtelal li'e: jech k'ucha'al sk'ak'alel

o yu'ilal ts'un chobtik, o bak'in ochtalel sts'unbal ach' ts'unubil, sjalalil pas abtel ta jteklum, o bak'in tsots k'usi ech' ta osil banamil (nikel, epal vo, bak'in och ta lok'esel xyaxal banamil yu'un jk'ulejetik, bak'in ochtalel j-alimanetik ta sk'upinel sk'elel osil banamil, sbe tren, muk'tikil be?

- K'alal me la yich' t'ujel k'usi ti chich' ich'el ta venta yu'un chich' k'elel ti k'usitik jeleme, xju' chich' k'elel xchi'uk chich' tsakel li k'usi ba'i la yich' alele. K'alal yich' tsakel ta vun li k'usitik jelem ta juju koj o juju ch'ak jech k'ucha'al la yich' t'ujele, sk'an chich' tuntesel cha'ox tos sbonil li ts'ibajibale yu'un jech xvi'naj ti bu ko'ol, bu mu ko'oluk o bu jelel ti k'usutik ochen ta sventa li osil banamile.
- K'alal ti komon yakal ta nopol ti abtelale, xju' chich' albel jkoj mas slo'ilal, jech k'uchal: 1) k'usitik ti toj tsots jelem ta stojol li osil banamile, 2) K'usitik ti xju' yilbajin tana xchi'uk ta yilbajin batel li osil banamile, 3) Bu oy ti osil banamil ti ochem svokol xchi'uk k'usi xju' chich' pasel.

Xcha' kojol abtejebal: yantik osilal

Li abtejebal li'e sk'an chak' ta ilel yantik snitilul stsakalul osil banamil xchi'uk xkuxlej jnaklometik.

Yu'un xju' ta pasel li abtelal li'e, ti buch'utik ta yabtelane sk'an sa'ik jbeluk k'op ti ja' ta stsob ti k'usi abtelanel sk'ane. Xju' chich' nopol xch'iuk xju' ta k'elel jech kuch'al:

- Sbi ta bats'i k'op li k'usitik oy ta osil banamile o xchanel k'ucha'al ja' jech sbi yich'o li komunale.
- Jnaklometik ti buch'o ech'emik ta yabtelanel li osilal bu'oyotike.

- Poko' o me ach' be, bu talem, buch'o la sbeinta
- K'usitik tsots sk'oplal cha'i jnaklometik ta sventa o xchi'uk osil banamil
- Bu' oy o k'usi sbi ch'ul ojovetike jech k'ucha'al vits o ni' vo

Va' ta patil chich' bonel o chich' bisel slok'omba ti k'usi la yich' chanele, ja ti k'u yelan la yich' nopele.

Ta sventa sk'elel k'u yelan sjam smelol oy ta yo'onton jnaklometik li osil banamile xju' chich' jak'el:

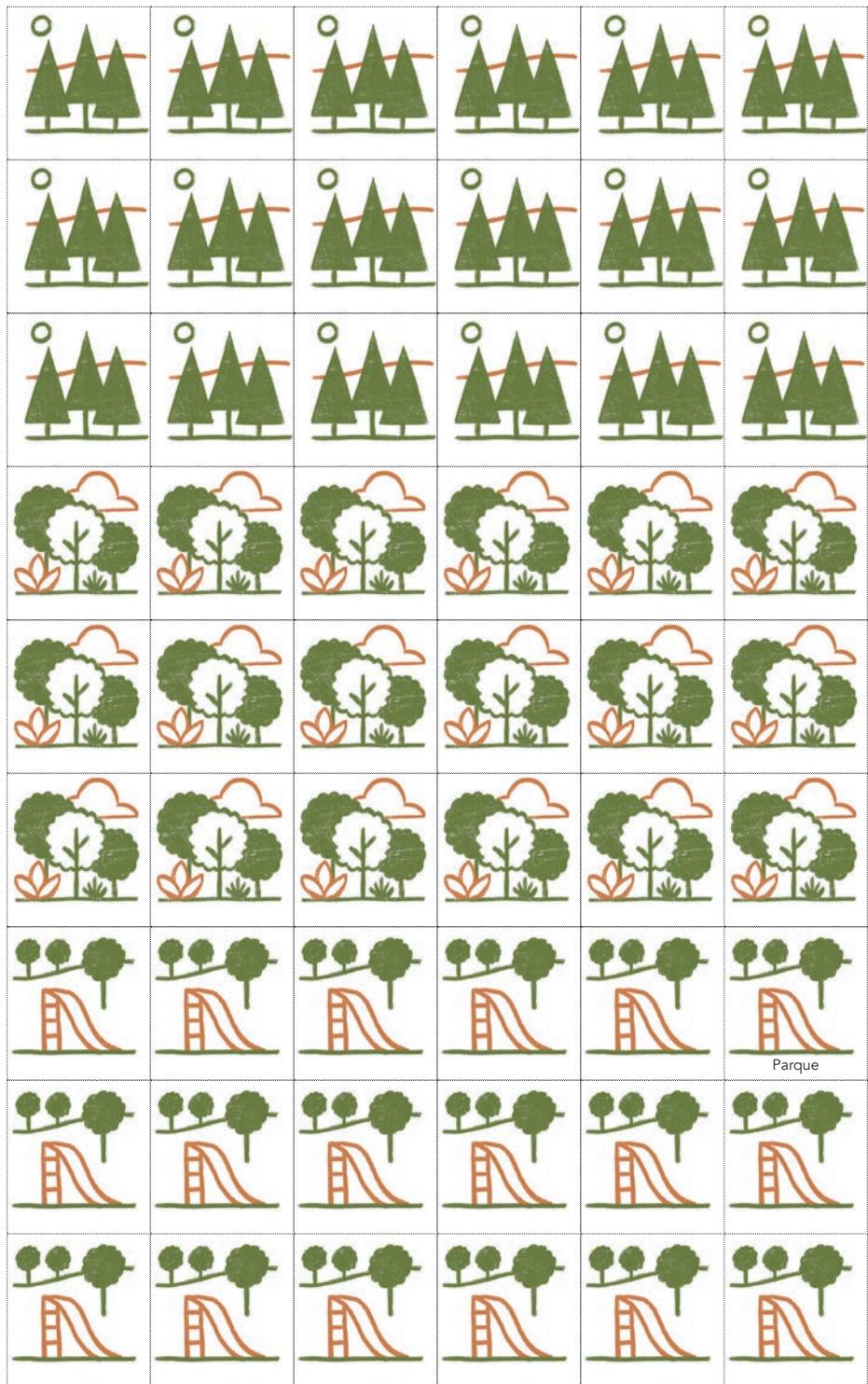
- K'alal bik'iton to'oxe, k'uto'ox yelan li osil banamile xchi'uk li jkomunale?
- K'uto'ox yelan li osilal o li jkomunal k'alal oy k'usi tsots iech' o k'alal jel abtel jpatan?

Yan smeltsanobil abtelal

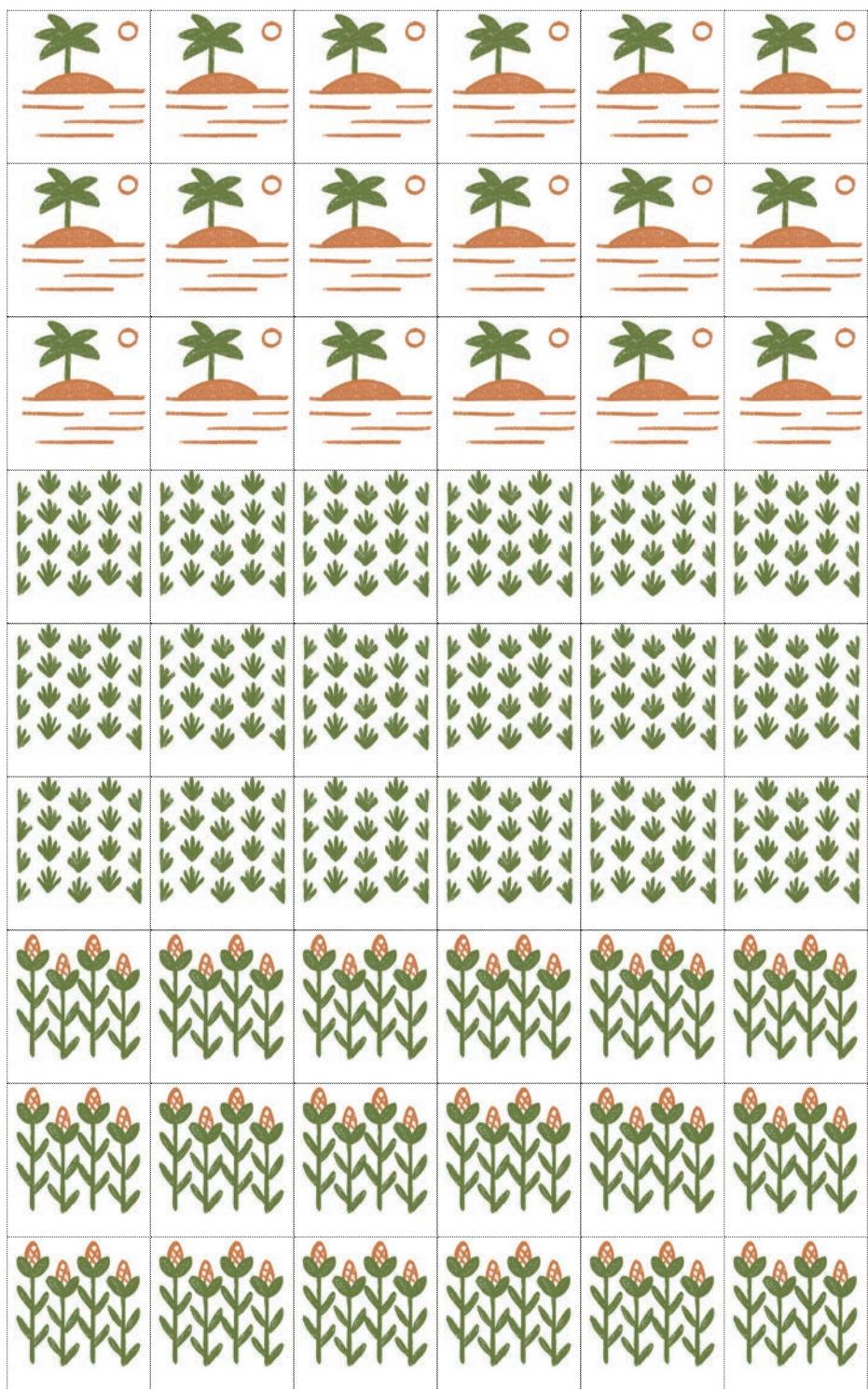
Li abtel li'e sk'an pasel xki'uk kerem tsebetik xchi'uk ololetik, mu tsotsuk ta meltsanel, xju' ta pasel ta cha' koj.

- Ta sba kojol chich' k'anel ti ololetik xchi'uk ti kerem tsebetike ak'o sbonik ta jlik vun k'u yelan oy ta sjol yo'ontonik ti skomunalike xchi'uk li osil banamile. Jech ti k'usi ta spasik, ta stuk ta smeltsanik.
- Ak'o yich'ik batel ta snaik li yabtelike yu'un ta sjak'beik stotik, sme'ik, smol totik, syayaik, sjun totik, sjun me'ik ti k'u yelan vo'nejtal li skomunalike xchi'uk li yosilike. Xju' sbonik ek mi sk'anike.
- Ta xcha' kojol li abtele chich'ik tal sutel li k'usi la skomon pasike, chalbeik sk'oplal ta stojol xchi'iltakik, komon ta sk'elik xchi'uk komon ta xchanik li k'usi ech'en ta slumalike xchi'uk li k'usitik jeleme.

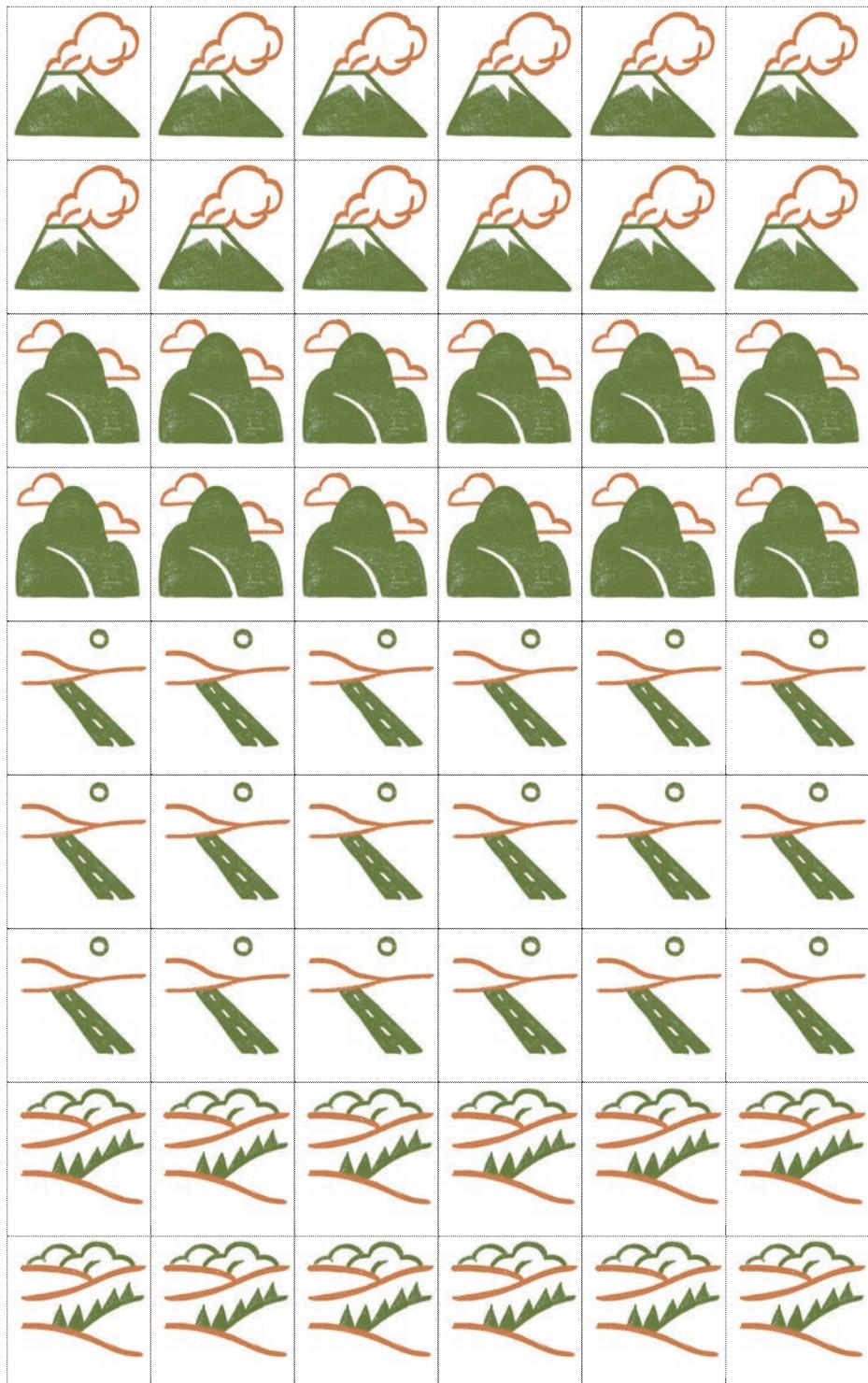

Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil
Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil
Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil	Te'tikil
Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal
Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal
Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal	Ja'mal
Yav tajimol					
Yav tajimol					
Yav tajimol					

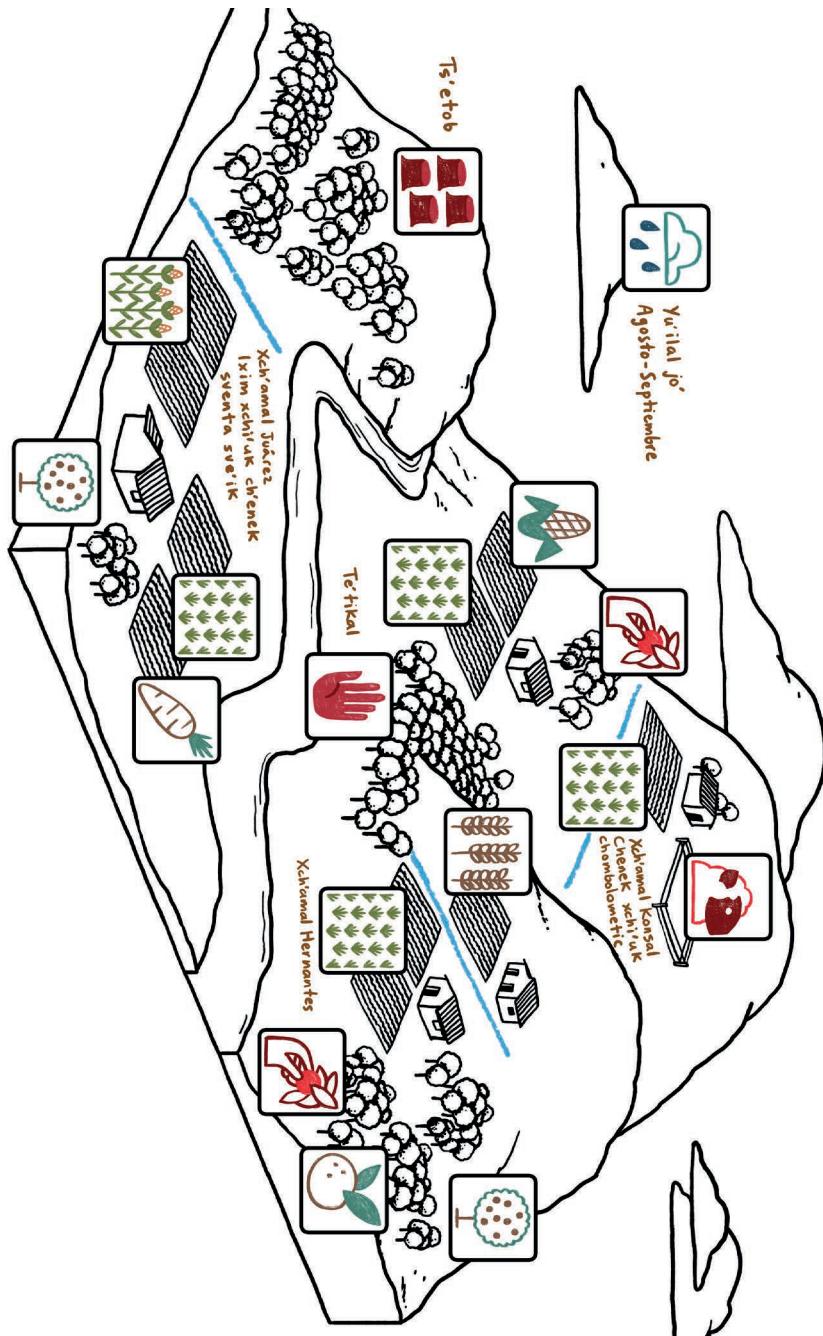

Muk'ul nab					
Muk'ul nab					
Muk'ul nab					
Yav ts'unobil					
Yav ts'unobil					
Yav ts'unobil					
Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik
Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik
Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik	Chobtik

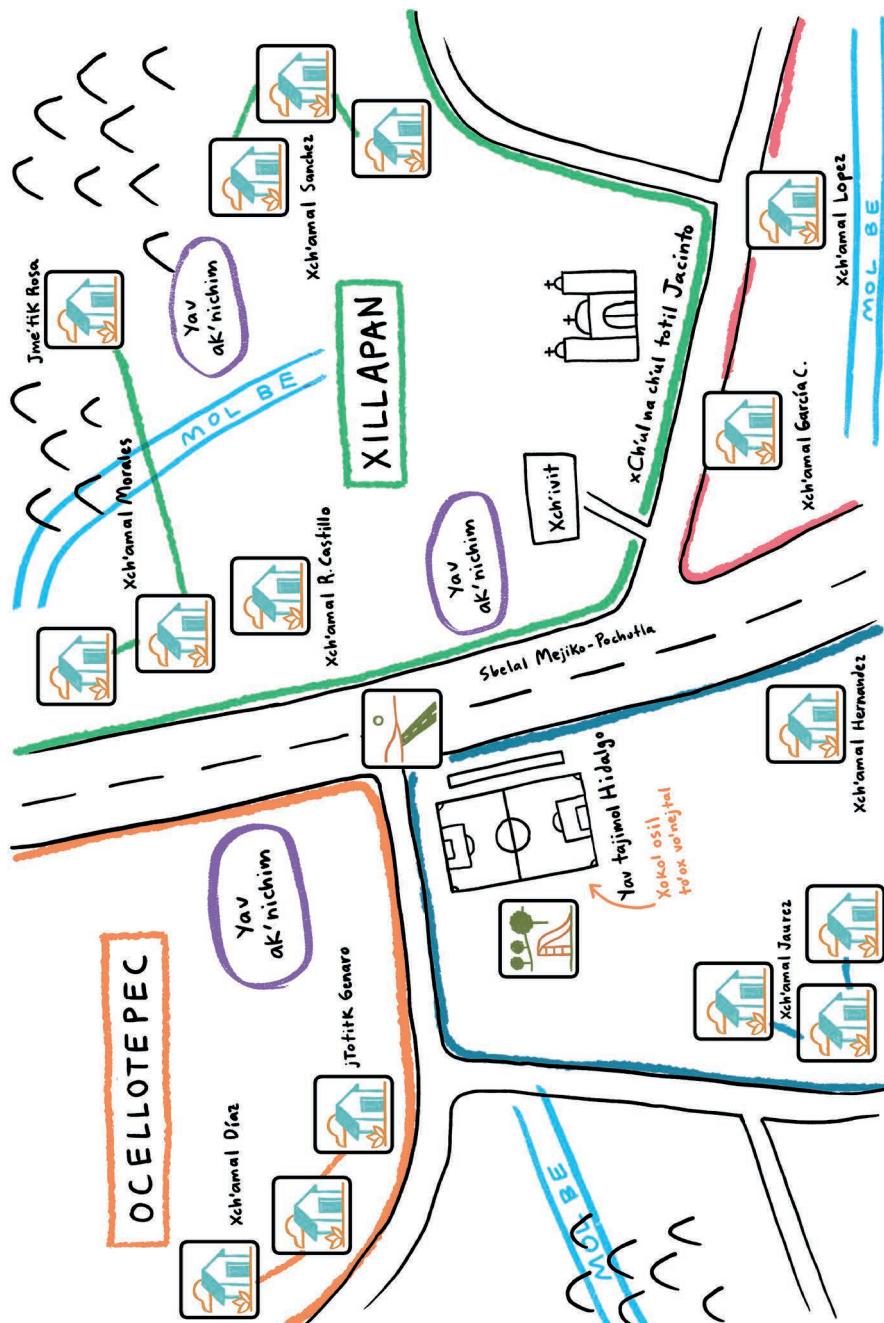

Me'tan	Me'tan	Me'tan	Me'tan	Me'tan	Me'tan
Me'tan	Me'tan	Me'tan	Me'tan	Me'tan	Me'tan
Vits	Vits	Vits	Vits	Vits	Vits
Vits	Vits	Vits	Vits	Vits	Vits
Be, sbe karro					
Be, sbe karro					
Be, sbe karro					
Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik
Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik	Chabil te'etik

Sk'elobil

Sk'elobil

3. Sbek' ts'unubiletik

Ti k'uyelan stalel xkuxlejal jnaklometik ta sts'unel sve'el yuch'omik ja' yibel bats'i slekil ve'elil ti mu xpaj stsatsal yu'un ti nopem ta ts'unbajel li jnaklome, xchi'uk sve'el yuch'omalike ja' te oy stsatsal yip xkuxinelik ta stukik xchi'uk ti sve'elike. Jech talem stalel xkuxlejik ta sts'unel stukik ti k'usi ta slajesike.

Jech ti abtel li'e xju' xkoltavan ta sa'el xchi'uk sk'elel k'u yelan ntil tsakal xkuxlej jnaklom xchi'uk sts'unubik, xchi'uk sve'elik. Mi la yich' ojtakinel k'u yelan stalel xkuxlej jnaklom xchi'uk ti sve'el yuch'balel xju' ta komon nopol k'usitik ich'el ta muk' sk'an ti yakal xa ta ch'ayel ta o'ontanal ti xkoltavan ta stsatsubtasel li ve'el uch'balile. Jech ti k'usi ta chich' k'elel chanele xju' chich' tuntesel yu'un xkoltavan ta sa'el sjam smelol sventa yich'el ta k'ux li ve'el uch'balile. Ava'i chich' ak'el ta ilel cha'tos abtelal jech k'ucha'al: ve'elil ta jujun k'ak'al xchi'uk ts'unubil

Sba'i abtejebal: ve'elil ta jujun k'ak'al

K'alal chich' pasel li abtelale xju' chich' pasel ta komon. Xju' xch'ak sba ta abtel viniketik xchi'uk antsetik.

Sk'elel k'usitik oy

Ti ta osil ti bu chich' k'elel ti k'usitik oye ja' sk'elobil yav ve'elil ti chich' tunesel jujun k'ak'al, ja' te chich' k'elel k'usi ti chich' ve'el o lajesel ta jujun k'ak'al yu'un ti jnaklometik. Xju' chich' tunesel k'usitik bonbil, uni vunetik o chich' ts'ibtael sbi li k'usitik oye. Ti k'usi o bu ti chich' k'elel:

- Ts'unubil
- Ve'elil ti ts'unbil
- Sts'unel chonbolometik xchi'uk ve'eliletik
- Avilal (jech k'ucha'al: ejido, yav p'olmalil, naetik, yav bu chich' ch'itesel chonbolometik)
- Ants-vinik

Sba kojol lo'il:

K'u yelan nitil tsakal k'usitik

K'alal me tsuts ta k'elel li k'usitik oye, chich' k'elel k'u yelan snito tsako sba li k'usitik oye. Sk'an chich' k'elel ta lek skotol ti k'u yelan snitilul stsakalul jech k'ucha'al:

- Nitol tsakal: Buch'utik k'usi xtun yu'un o buch'otik smeltsan li k'usitik xtune xchi'uk buch'otik ta spuk.
- Tsob bail: Buch'utik stsobo sbaik ta komon smeltsanel li k'usi pasel sk'ane o buch'otik ta skolta sbaik

Xcha' kojol lo'il: tsatsalil xchi'uk yantik jyu'el

Ti k'usi ta chich' pasel li'e ja' chich k'elel ti k'usitik chak'be yip yu'un x-epaj li ve'el uch'balile o spajbe yip. Xju' chich' lok'tael k'obal, chich' bonel ta jun sbonil ti bu k'obil ti leke, ti bu mu lekuke chich' bonel ta yan sbonil ti k'obal ti mu xkoltavan ta yak'bel stsatsal li ve'el uch'balile.

Jak'el ti xju' xkoltavan ta komon sa'el sjam smelol li abtel li'e:

- K'usitik likem tal ta yan osil banamil ti yepaltes ti ve'el uch'balil ta jkomunaltike?
- K'usitik talem ta yan osil banamil ti spajbe yip o ta xyilbajin ve'el uch'balil ta jkomunaltike?

Xcha' kojol abtel: Sbek' ts'unubiletik

Ti yan ta sa'el sjam smelol li ts'unubiletike xju' chich' k'elel jchopuk ts'unubil o jchop ve'elil ti toj tsots sk'opla ta sventa ti jve'elkuch'eltike.

K'usi ta meltsanel

- Chich' pasel smuk' ta lok'omba junuk sbek' ts'unubil o junuk ts'unubil. Ta ts'akal chich' nopol xchi'uk chich' chanel k'usitik snito stsako sba xch'iuk o k'usitik ta xchi'in ta ch'iel xchi'uk ta lajesel ti ja' tsots sk'opla ta jkomunaltik.

Ta sventa smeltsanel li abtelale xju' chich' k'elel k'uucha'al:

- Snitulul stsakalul sts'unel xchi'uk xchonel ti k'usitike: Buch'utik ta sts'un? Buch'utik ta slok'es?

Buch'utik x-abtej ti ta komunale? Buch'utik ta spuk ta chonel? Buch'utik stsobo sbaik ta spasel ti abtele?

- Yilbajinel: K'usitik xju' yilbajin li ts'unubiletike? K'usitik ti jo'otik ta jpastik ta jkomunaltik ti xju' yilbajin li jts'unubaltike? K'usitik lok'em ta stojol osil banamil ti xju' yilbajin li jts'unubtike? K'usitik ta stojol xkuxlejal jnaklometike xju' yilbajin li jts'unubtike -jech k'uchal sventa tak'in, sventa k'usi xvul ta jtojolaltik xchi'uk yantik jnaklometike-.
- Yutsil slekil ve'el uch'balil: K'usitik xju' xchak'be stsatsalil ti jo'otik ta jpastik o likemtal ta yan osil banamil?
- Yoral sk'ak'alil: Me jelem sk'ak'alil o yu'ilal ti chich' lok'esel li ve'el uch'balile, me ts'ujem slok'esel o me ts'ujem spukel xchonel?

Jech ti k'alal chich' k'elel k'u yelan ntil tsakal li ve'el uch'balile xju' chich' tuntesel k'usitik bonanbil ti ja' senyail ti k'usitik oy ta banamile sventa ti ts'unubiletike -jech k'ucha'al yabenal te, yuni k'ob te', ixim o chenek'- ja' jech xju' chich' tunesel li lok'ombail yich'otal li abtejebale.

Yan smeltsanobil abtelal: Bu talem li ve'el uch'balile?

Li abtelal li'e, manchukme chich' meltsanel xchi'uk kerem tsebetik, xchi'uk ololetik xju' chich' pasel xchi'uk skotol jnaklometik.

K'u yelan ta meltsanel?

- Oy chib ti bu xju' yich' likesel li abtelale. Ti june xju' chich' k'aner jpachuk ve'elil ti buch'otik spasik ti abtelale ti ja' ta slajesik ta jujun k'ak'al o ja' tsots

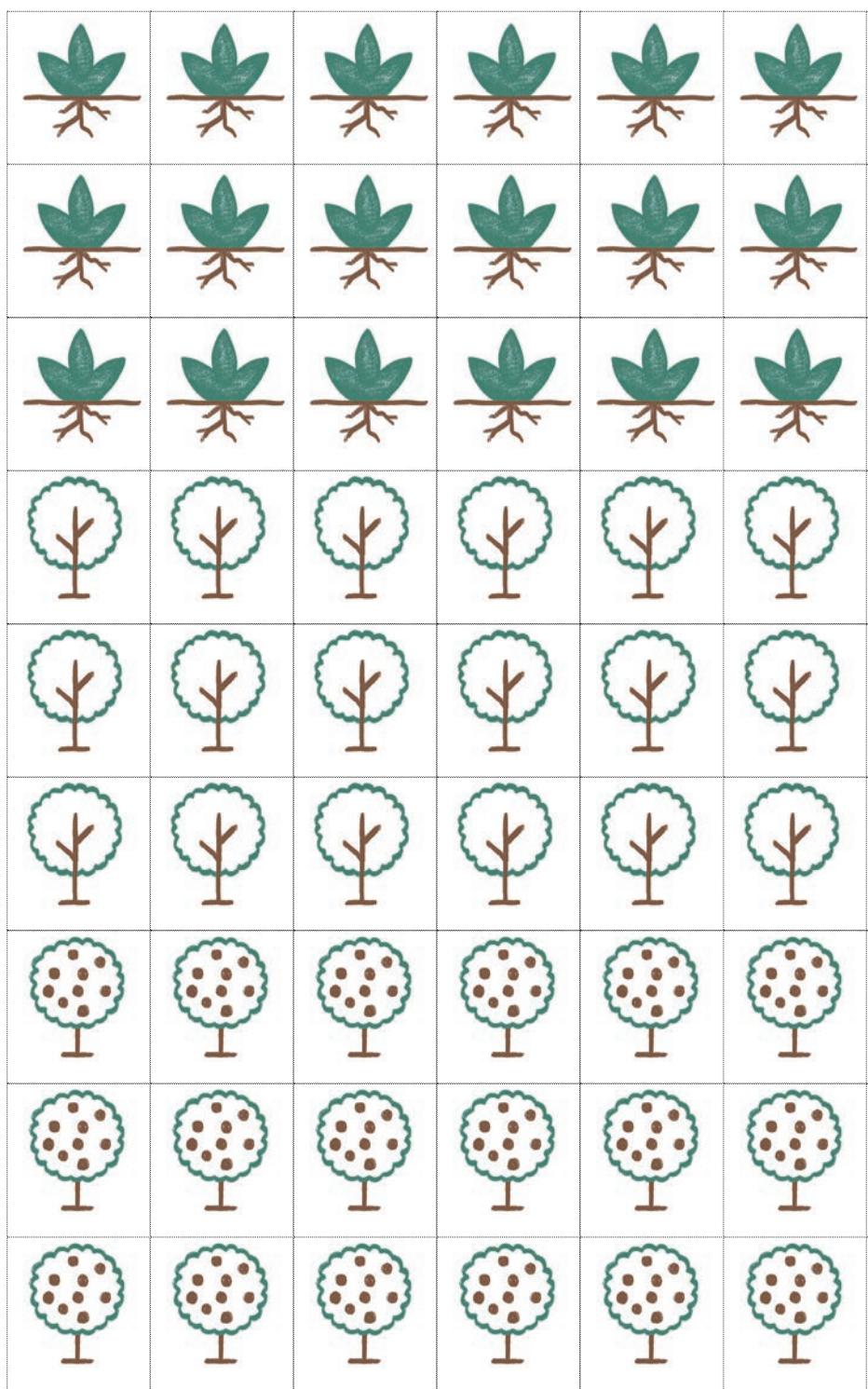
sk'oplal cha'iyik ta snaik o ta slumalik. Chich' pasel slok'omba, ta ts'akal chich' alel ti k'usitik yich'oje.

- Me laj ta alel yu'unik ti k'usitik ve'elil ta xyotikine, ak'o yalik ta juju vo k'usi yich'o li ve'elile, bu liken talel, bu ta chich' pasel, buch'otik ta spas. Skotol ti k'usi ta chalik xju' stsakik ta uni vun.
- Ti yan k'usi xju' ta pasel li abtelale xju' chich' albel li buch'otik yakalik ta abtel ta sventa li abtelale, ak'o sbonik o slok'taik li bu xve'ike o xju sbonik junuk mexa ti bu sbonbeik ta sba li k'usitik ta sve'ike ta jujun k'ak'al ta snake. Me la smeltsanik ti slok'omba mexa xchi'uk ti ve'eliletike ak'o stsakik ta vun k'usi xvul ta stojolik skotol li k'usitik ta sve'ike -bu ta sts'unik, buch'o ta sts'un, bu la smanik, buch'o la xchon-.

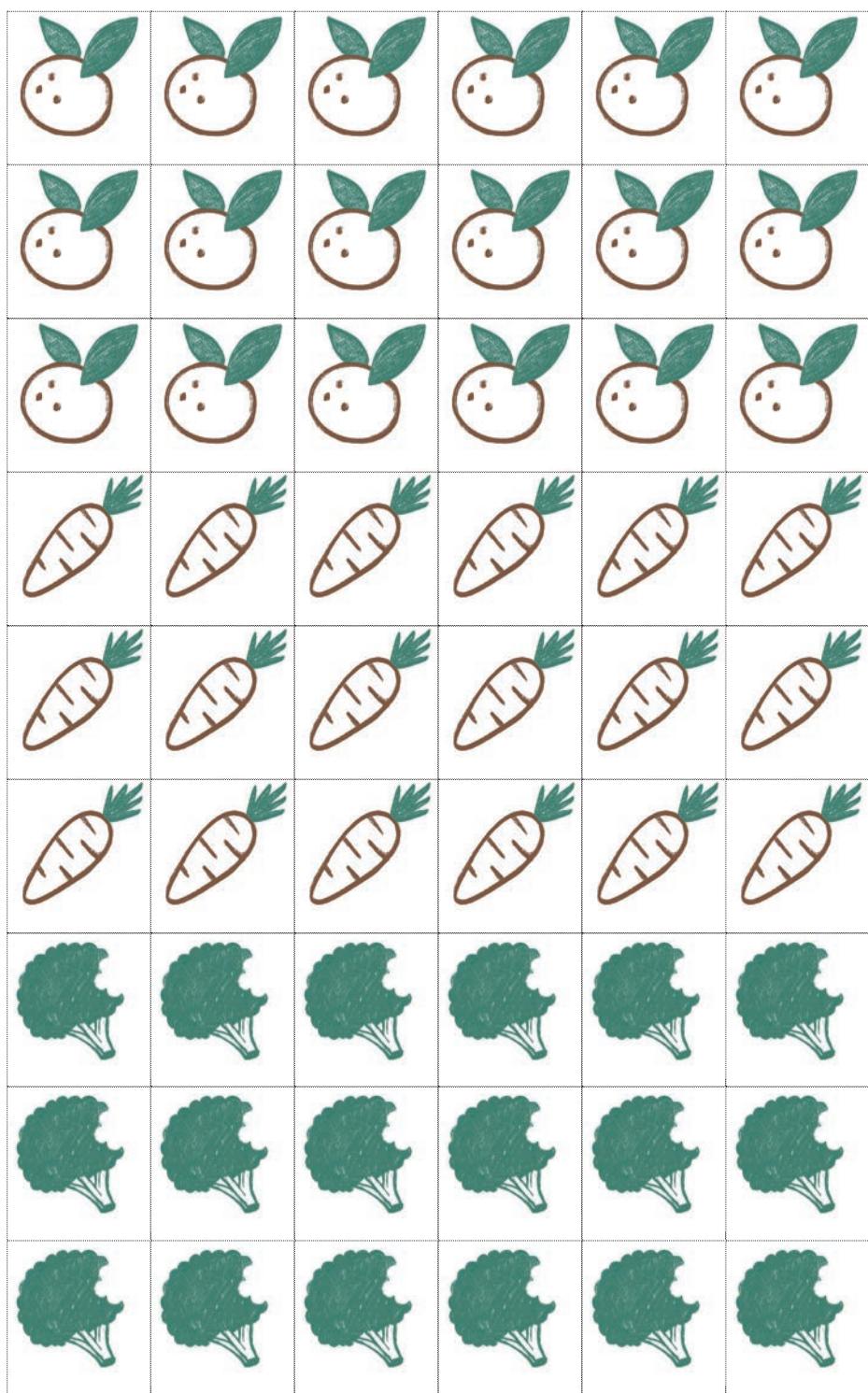

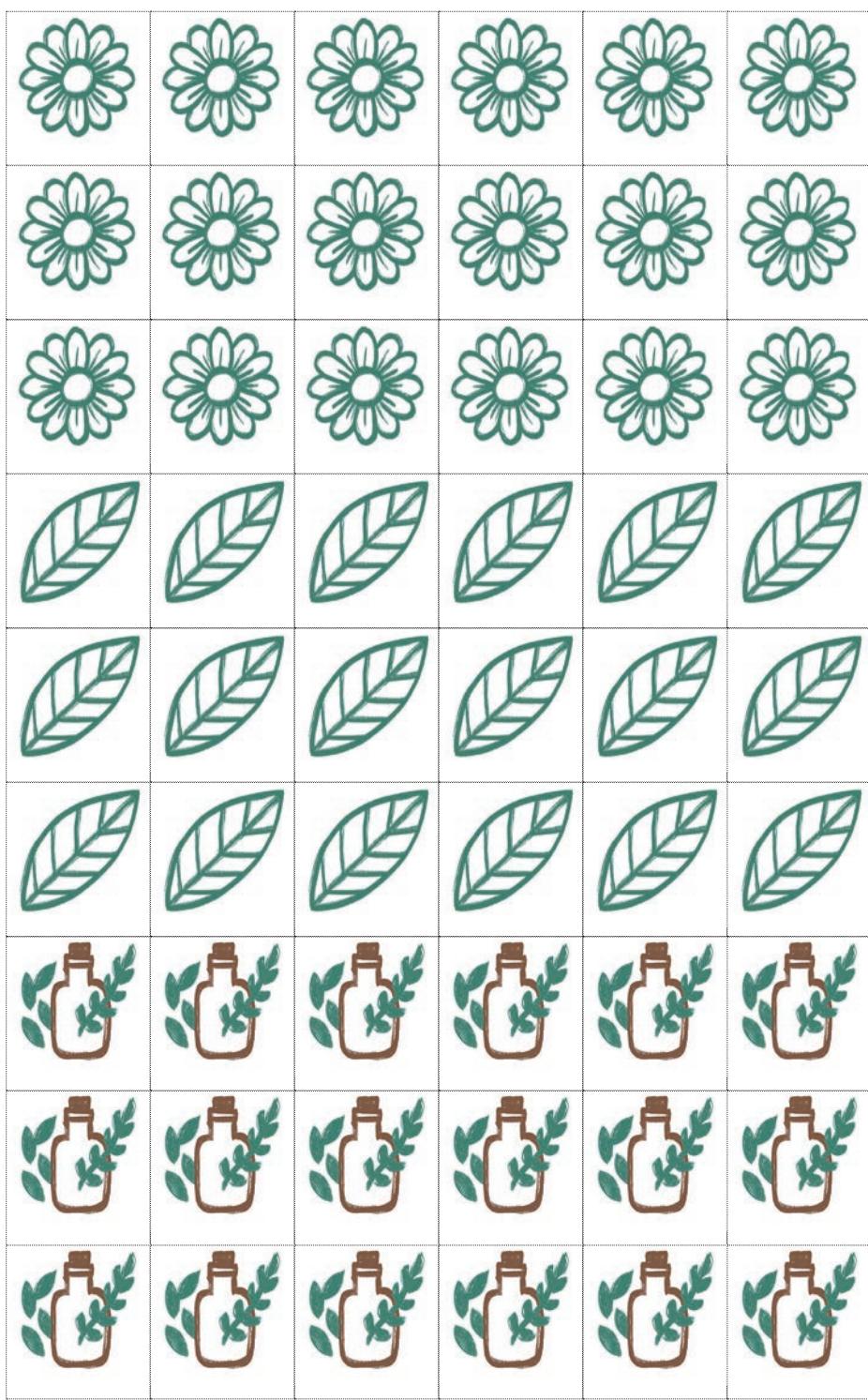
Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil
Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil
Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil	Sbek' ts'unubil
Kaxan ixim					
Kaxan ixim					
Kaxan ixim					
Ixim	Ixim	Ixim	Ixim	Ixim	Ixim
Ixim	Ixim	Ixim	Ixim	Ixim	Ixim
Ixim	Ixim	Ixim	Ixim	Ixim	Ixim

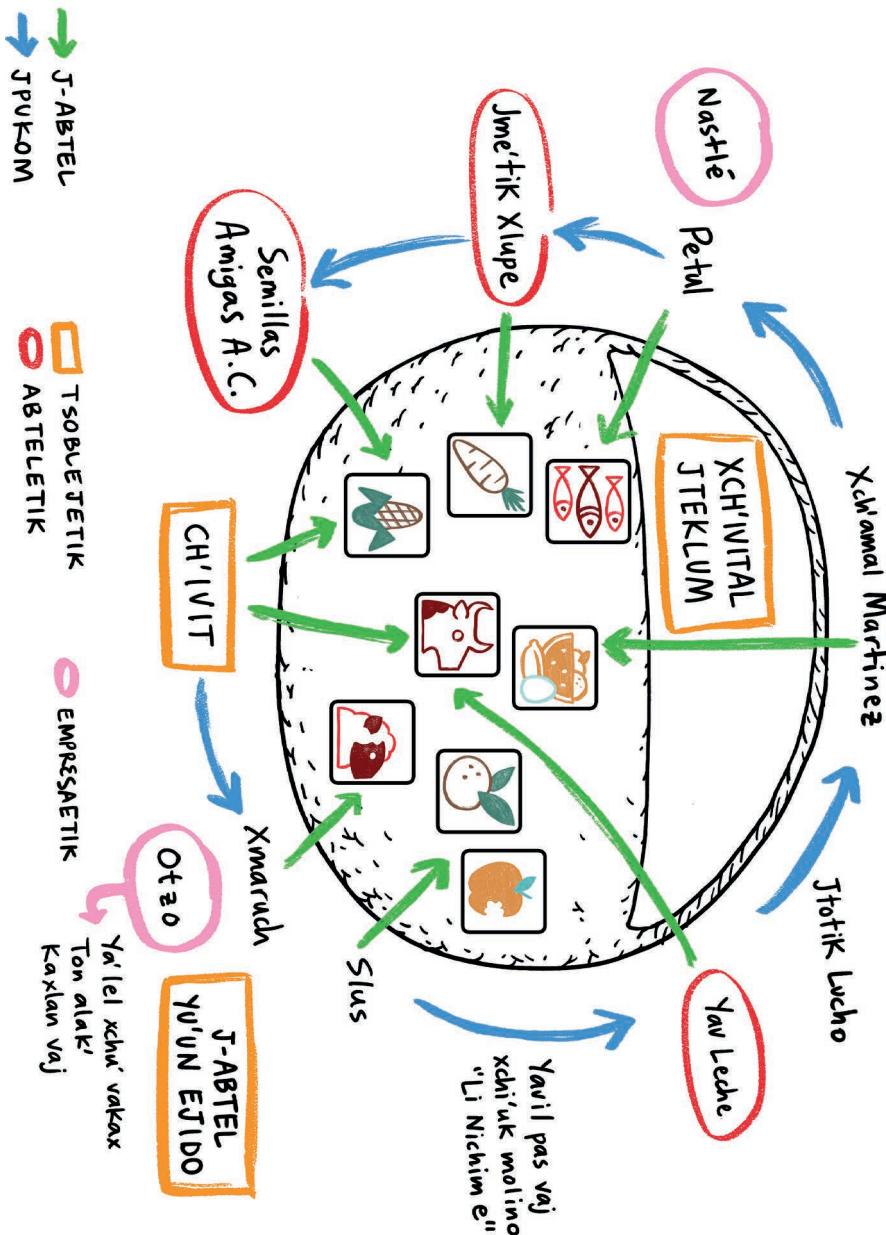
Ts'unojel/ Stsobel sat ts'unub					
Ts'unojel/ Stsobel sat ts'unub					
Ts'unojel/ Stsobel sat ts'unub					
Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik
Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik
Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik	Te'etik
Ste'el chi' poj					
Ste'el chi' poj					
Ste'el chi' poj					

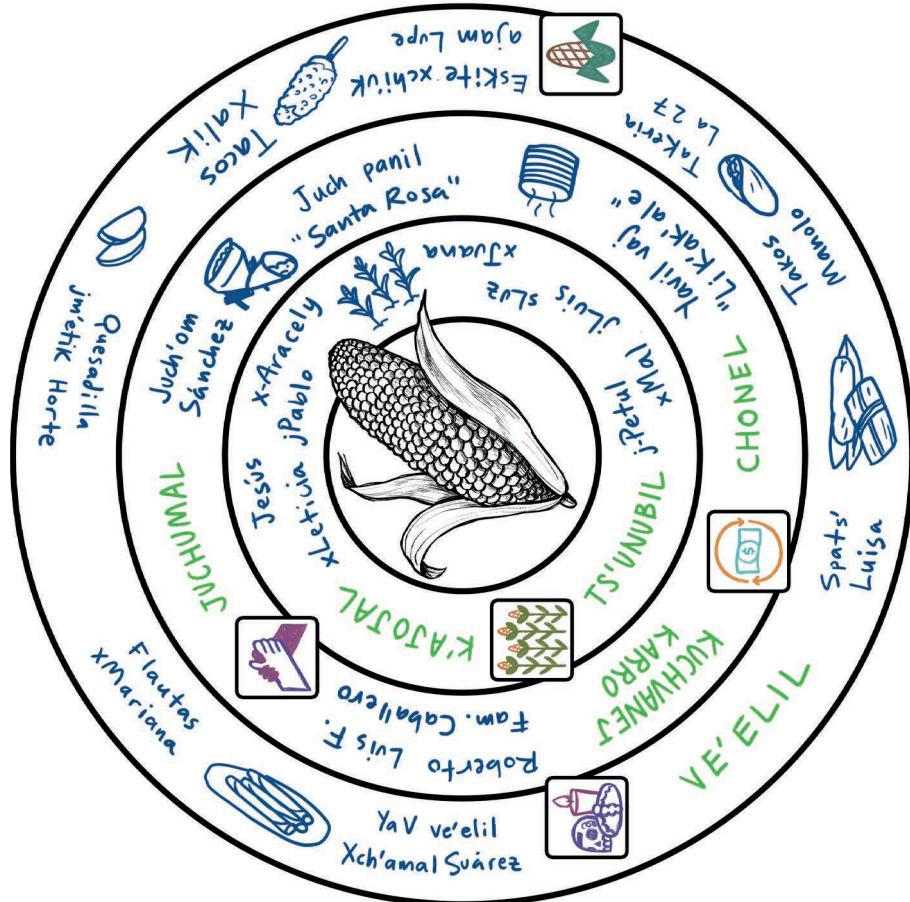

Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj
Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj
Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj	Chi'poj
Itaj	Itaj	Itaj	Itaj	Itaj	Itaj
Itaj	Itaj	Itaj	Itaj	Itaj	Itaj
Itaj	Itaj	Itaj	Itaj	Itaj	Itaj
Womol itaj					
Womol itaj					
Womol itaj					

Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik
Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik
Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik	Nichimetik
Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol
Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol
Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol	Jaben, vovol
Vomol poxil					
Vomol poxil					
Vomol poxil					

4.

Teklum xchi'uk
kuxlejalil ta
yutil na

Li abtejebaletik ta abtelal sventa jteklum li k'usi sk'an sa'e ja' ak'o koltavanuk ta jun jteklum bu xu' ta otsesel yan abtejebaletik ta xtun ta xchapel k'op lo'il xchi'uk junuk xk'ot snopel yu'unik ta komon. Ja' yu'un toj tsots sk'oplal ta ojtikinel li yak'il stuch'benal, k'usi stij sba ta yo'ntonik xchi'uk k'ux-elan oy ta stijel sba ti xvinaj ta k'elel xkuxjelal jun jteklum mu stak' ta alele.

Ta jujun jteklumetik oy ep sp'ijil sjol yo'ntonik ta jujun tal ja' jtunel stsots sk'oplal. Jun slok'ebal ja' slok'tael ta vun xchi'uk slok'tael k'usitik oy ta jun jteklum ta xal ti ja' sk'an pasele ta lum batel ja' tunel, ta jun k'ak'al, jtunel yu'un ak'o yich' yip k'ux-elan tsakajtik ti kuxlejalil ta jun jteklum o ja'no'ox jech, ta xtun ta sa'el sbelal k'usi ta pasel jun lo'il k'op, ta komon xchi'uk ta skotol yajval teklum o bu oy stsoboj sbaik jvok' vinik antsetik.

Slikben abtel: te'etik ta jujun jteklumetik

Sk'elel jay chop k'usitik oy

Ta slikesel a'mtel li'e ja' sk'an nopol ta jun teklum xko'laj k'ucha'al jtek te': ¿Bu oy ti yibele xchi'uk k'ucha'al chi'em.

- Ta xich' ak'el ta na'el jun chabbil k'op ta slikebal tal, jech kucha'al:
- Sbi jun jnaklej xchi'uk yol xnich'on o junukal buch'o ojtikinbil ja' yij xch'iel ta yutil teklum o ja' itsomvan ta slikesel jun teklum.
- Junuk k'usi k'ot ta pasel ta slikben to: junuk k'usi k'ot ta pasel ta stalel kuxlejalil, k'alal i jul jun jnaklej xchi'uk yol snich'on, k'op utombail yu'un balamil, xcha' yich' k'elel bu stak' kuxiik.
- Ja'bil li jun teklum la yich' ojtikinel ak'el svunal o la yich' otsesel ta vun.
- Junuk yatolal u toj tsots sk'opal la ya'iy ti jteklume.

Ta xich' tsakel ta vun xchi'uk chich' ak'el ta yolon ti bu oy ti yibele. Ti te' ta chich' pasel ta juju koj. Ta jujun koje ja' ti sk'ob sk'ob take. Ta slikebal ta xich' k'elel jujun wok' ta yutil snaik xchi'uk yol snich'onik ti ja' oyik ta jun jteklum o k'alal la sliksik talele.

Slikben k'usi chich' na'el: K'ux-elan nitil tsakalik

Li' k'usi chich' ak'el ta jkoj slikbene, ta xich' otsesel k'ucha'al imuk'ubtal ti jun jteklume xchi'uk k'uch'aal oy xkuxlejalik ta jujun tal. Ta xu' xich' ak'el ta k'elel ti naklejetik xchi'uk yol snich'onik xchi'uk me yuts'yalal

sbaik ta jun lok'ombail, o xu' ta xich' otsesel sbiik ta te'.

Xchibal k'usi chich' na'el

Ti lok'tabil jun te'e ja' ta xtun bu xu' ta xich' k'elel yantik ta chop stalel xkuxlejal jun teklum. Li much'utik chamtelinik ti slikben sna'el kuxi oye, te oy sbats'i sk'opik, sp'ijil sjol yo'ntonik xchi'uk ti much'utik xlok'ik ta sa' am'tel o ta kuxinel ta yan lume.

Batsi k'op.

Te ta te' ta xvinaj ta k'elel k'usi k'otem ta pasel ta sventa sbatsi k'opik te ta jteklum.

Sjak'ubil ti xu' xkoltavan ta snopel spasel li jkoj abtel li'e:

- ¿Jay chop ta yutil jteklum ja'no'ox ta xk'opojik ta bats'i k'opik?
- ¿Jay chopik ta yutil jteklum ja'no'ox ta xk'opojik ta kaxlan k'op?
- ¿Jay chop ta yutil jteklum ta xk'opojik ta bats'i k'op xchi'uk ta kaxlan k'op?
- ¿Bu junukal sk'opik ta stunesik? Jech k'ucha'al: ta naj/ Chanvunal/ yutil sna/ ta smalal yajnil sbaik/ ta ch'ivit/ a'mtel / ta spasel jun vun.

Ta xokon li te'e, ta jujun koj xtoy ech'ele, ta xich ak'el jujun chop k'usi k'ot ta pasel yu'un jech la xjel sk'op slo'ilik ta bats'i k'op, jech k'ucha'al k'alal k'ot yavil chanvunal ta slumalik, ta jun ja'bil bu ep xk'ot yantik teklum kaxlanetik, k'alal k'ot ta slumalik chop yich'oj ya'mtelik ta yalel sk'op Dios, k'alal lik ta

a'mtel jun ajvalil yu'un smuk'umtasbe yipal stalel jun jteklum, ta jun abilal bu chonolajik k'usi sna'ik spasel o ta ch'ivit.

P'ijilaletik

Yan noxtok k'usi chak' ak'el ta te'e ja' ti p'ijilaletik chak' ta ojtikinel ti jteklume.

Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon ta spasel koj abtel:

- ¿K'usitik p'ijilaletik ta stalelik ta xak'ik ta k'elel o ojtikinbilik jun naklej ta jteklum? Jech k'ucha'al: womol poxil, sa'ol, tsak choy, jts'un chobtik: sk'upilal xluch xchi'uk jolovil, sk'u spok', tij k'in.
- ¿K'usitik a'mtelal ojtikinbilik ta juju chop ta slumal?
- K'uxi talel kuxlejal yak'obe sbaik ta juju chop ch'amalil?

Lok'el batel ta yan lum

Ti lok'el batel ta yantik lumetike ja' sjeloj kuxlejal ta jujun lumetik ja' jech xvinaj ta k'elel k'ucha'al jelem xchi'uk muk'ub ti yajval jteklum. Li te'e xu' ta xvi'naj ta k'elel k'u yepal sjeloj kuxlejalil.

Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon ta spasel jkoj a'mtel:

- ¿Jay chop ta yutil jteklum naklajemik ta yan lum o yan muk' ta jteklum o laj xa' sjel slumalik ta ech'el?
- ¿Much'utik mu'yuk anemik ta yutil jteklum?
- ¿Much'utik oy yuts' yalalik lok'emik batel ta sa' a'mtel ta jech no'ox mu'yuk ak'bil svunal spermisoal, o sa' a'mteletik?

Ta xokon snatil li te'e, ta jujun koj, ak'o ta k'elel ta jun flecha teme ti lok'el batel ta yan lum epajem (jitsoik ta flecha ta mu'el batel) o teme pajem jutuk (jitsoik ta yalel).

Sa'el k'usi ta ak'el ta k'elel

Ta sventa k'ucha'al nitil tsakal bats'i stalel xkuxlejal jun teklum, ta spasel ti jtek' te'e xu' xvinaj ta k'elel xchapbenal stalemal stuk, ja' sk'an xal, manchuk ta yibel chich' ak'el jun naklej o yajval na, ta slikbene ja' chich' ak'el ti bats'i k'op o bats'i k'opetik yu'un ti jteklum jun p'ijilal o jun snaobil yu'un ti jteklume.

Xchibal a'mtelal: jteklumetik

Li xanobal lok'el batel ta yan lume xchi'uk ti nutsbilik lok'el ta slumalike ta xkuxlejalik ta juju wok'e ja' koltavanem ta snopel ti mu'yuk slajeb ti stsakbenal slumalike o k'uyepal smakoj ti jun jteklume. Li' a'mtele ta xak' ta na'el snopel sk'elel k'usi oy ta stij sba ta yo'on xchi'uk k'ucha'al stsakoj sba.

¿K'ucha'al ta pasel?

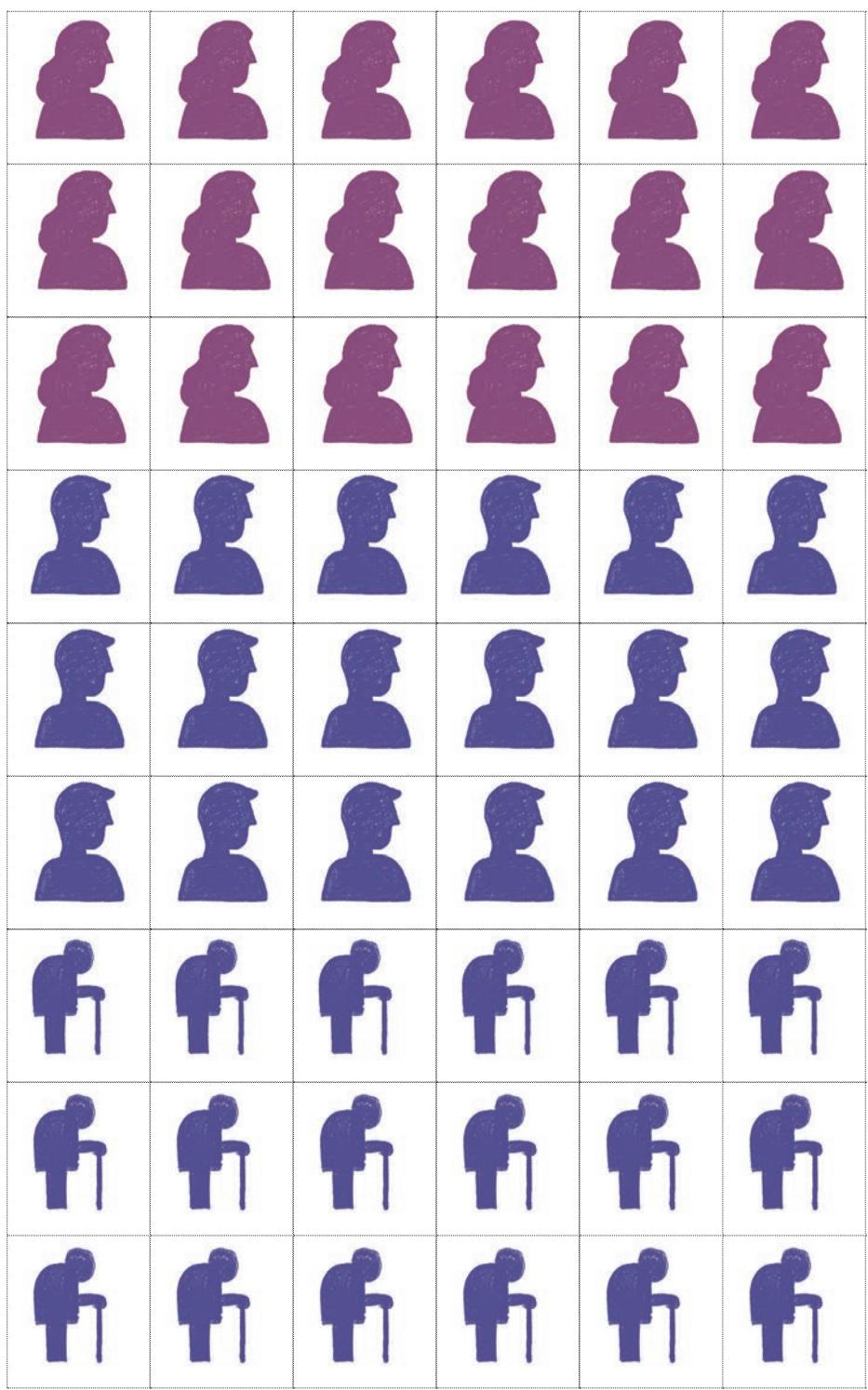
- Ta xich' chapel, ta skotol, k'uyepal smakoj ta a'mtelinel ta xich' pasale, teme ja sk'an chich tuk'ulinel ti k'usi yakal ta k'otel ta pasel ta yutil jteklum ta sventa k'uxelan kuxlejal ta muk'ta jteklum o xchi'uk yantik muk'tik lumetik
- Ta xich' k'elel ta jun slok'ombail ti volol o sepel pasbil, ta xmak' sat k'aka'l o yan yak'el ta k'elel, ti avilaletik ti bu vinik antsetik ta yutil teklum oy yuts' yalalik o naklajemik te o. Ja chich' ak'el ta k'elel ko'ol slok'tombail ti tsakal xchi'uk jteklum. Xu' ta xich' pasel yantik ta chop: jun slok'eb chich'

ts'ibael sbi ti jteklume ta o'lol bu xich' lajesel yak'el ta ilel ti a'mtelale, xchi'uk ta xich' jitsel ta xokon tak, ti bu chich' ak'el ti bolajtik xko'laj esferas.

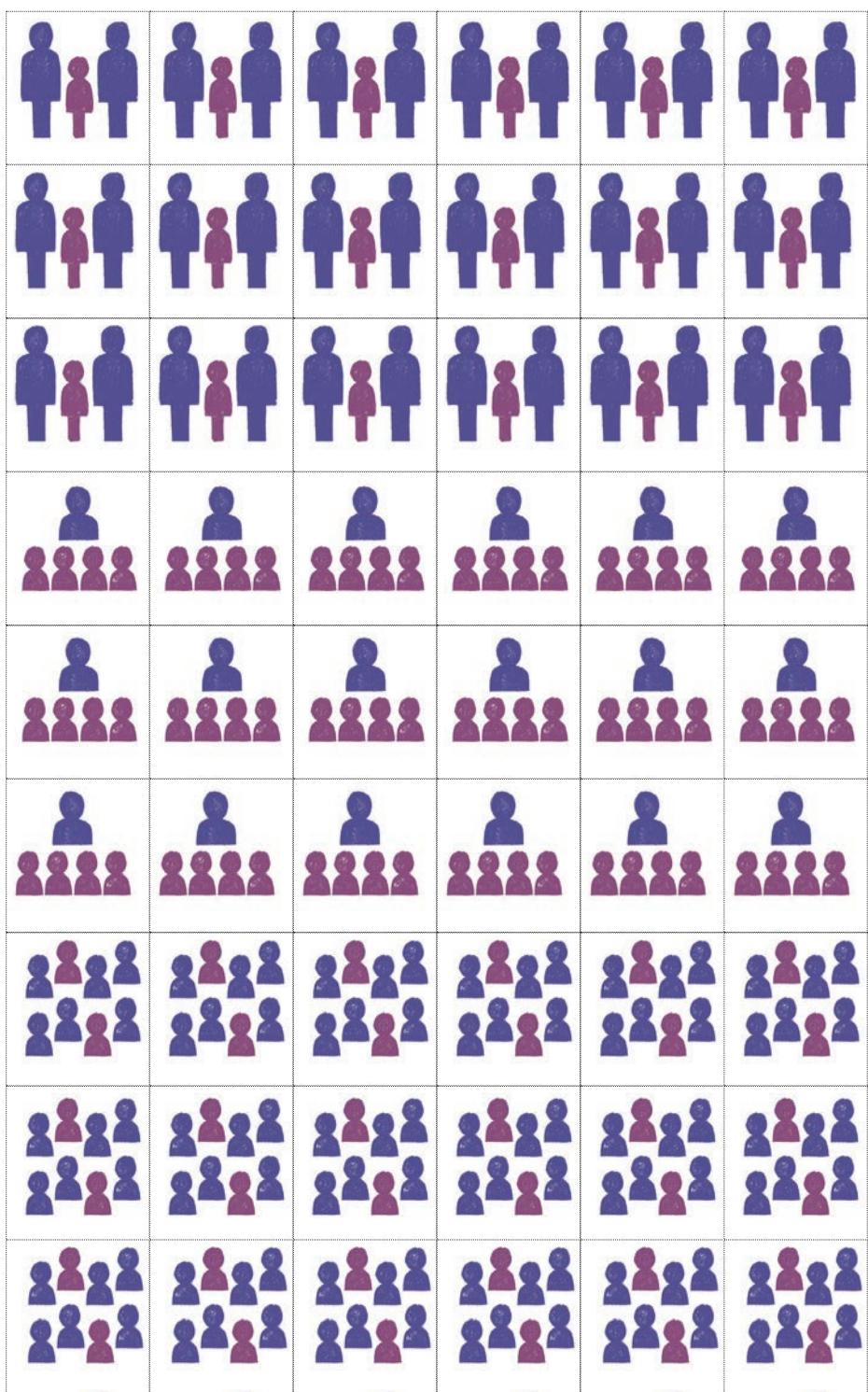
- Ta yutil ti bolajtik xko'laj esfera, te ta xich' ak'el ta k'elel k'usi nitil tsakal xchi'uk stalel xkuxlejal.

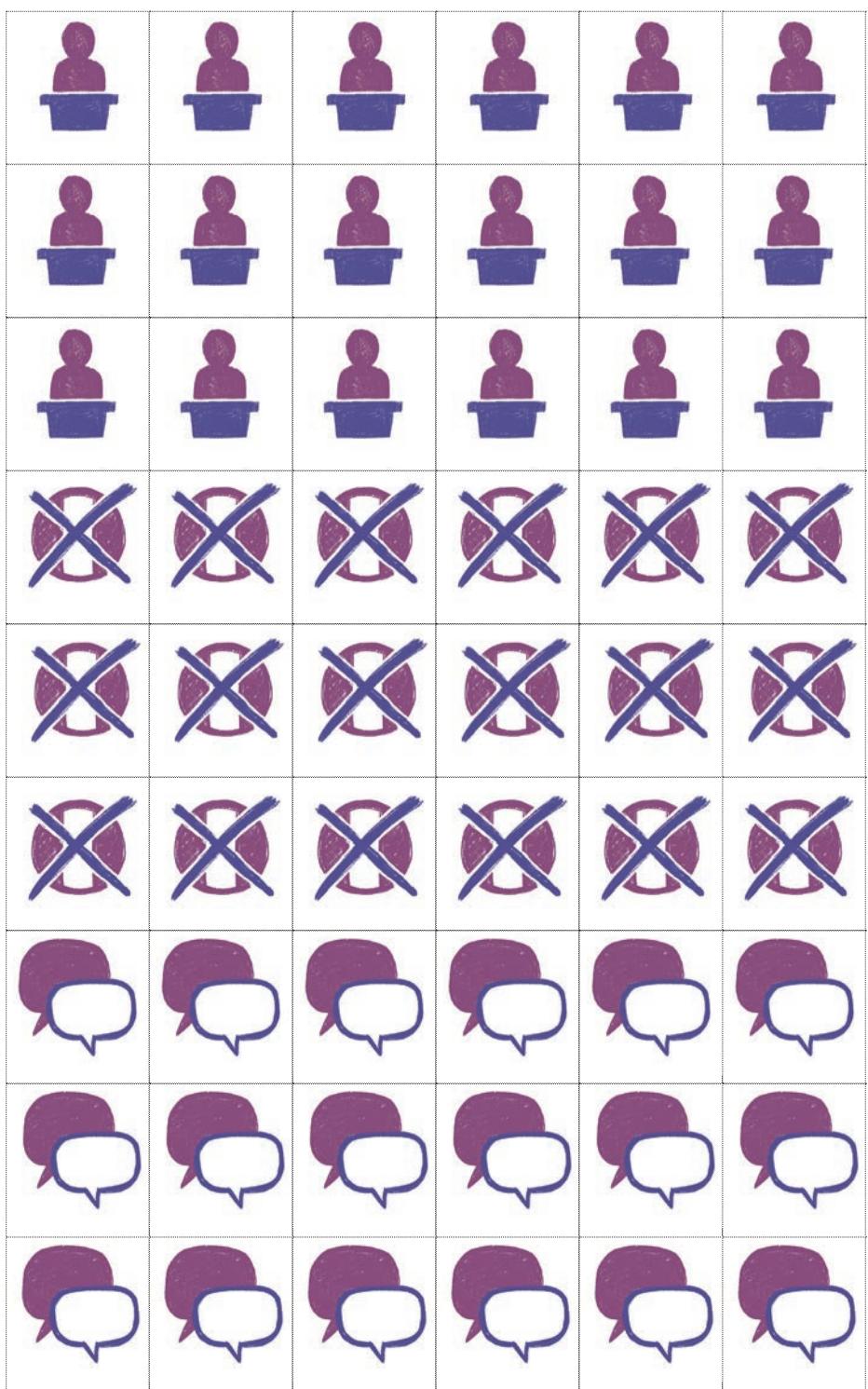
Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon ta spasel koj a'mtel:

- ¿K'usi k'opaluk sk'opik ta na ti much'utik lok'emik batel ta sa' a'mtele?
- ¿Me oy xchapoj spasel wok' a'mtel o wok' stsomlej? Jech k'ucha'al: cooperativas/ koltavenej ta sk'elel kuxlejalil/ wok' sventa sk'el taleliletik/ o yabil ti bu ko'ol spasik k'usi sk'upinik.
- ¿Me oy ta xchonik lok'el k'usitik oy ta yutil jteklum?
- ¿Me ta spasik k'in k'usi nopemik spasel ta slumalik o stakik talel koltael ta tak'in yu'un ak'o spasik k'in?

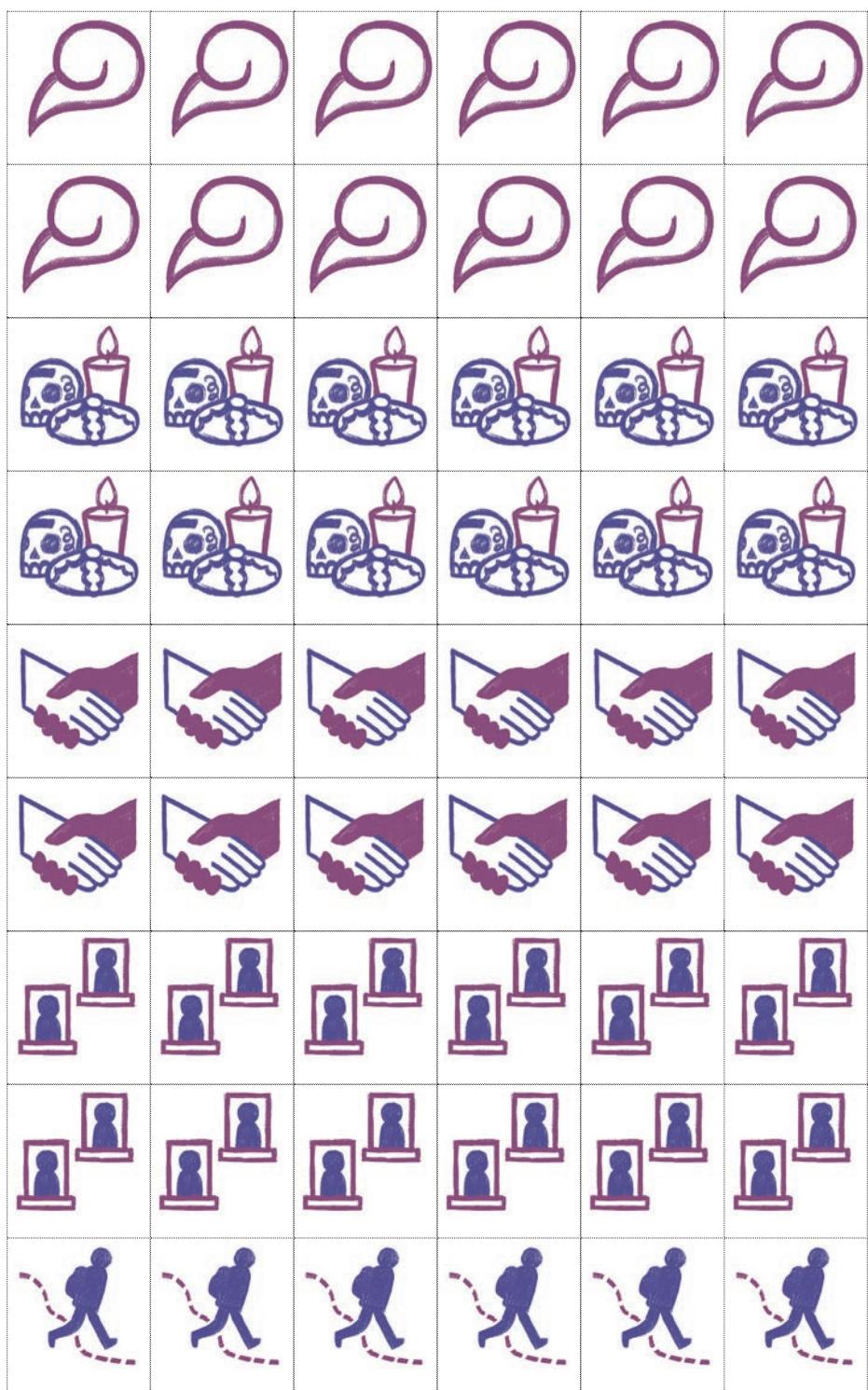

Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik
Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik
Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik	Antsetik
Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik
Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik
Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik	Viniketik
Moletik	Moletik	Moletik	Moletik	Moletik	Moletik
Moletik	Moletik	Moletik	Moletik	Moletik	Moletik
Moletik	Moletik	Moletik	Moletik	Moletik	Moletik

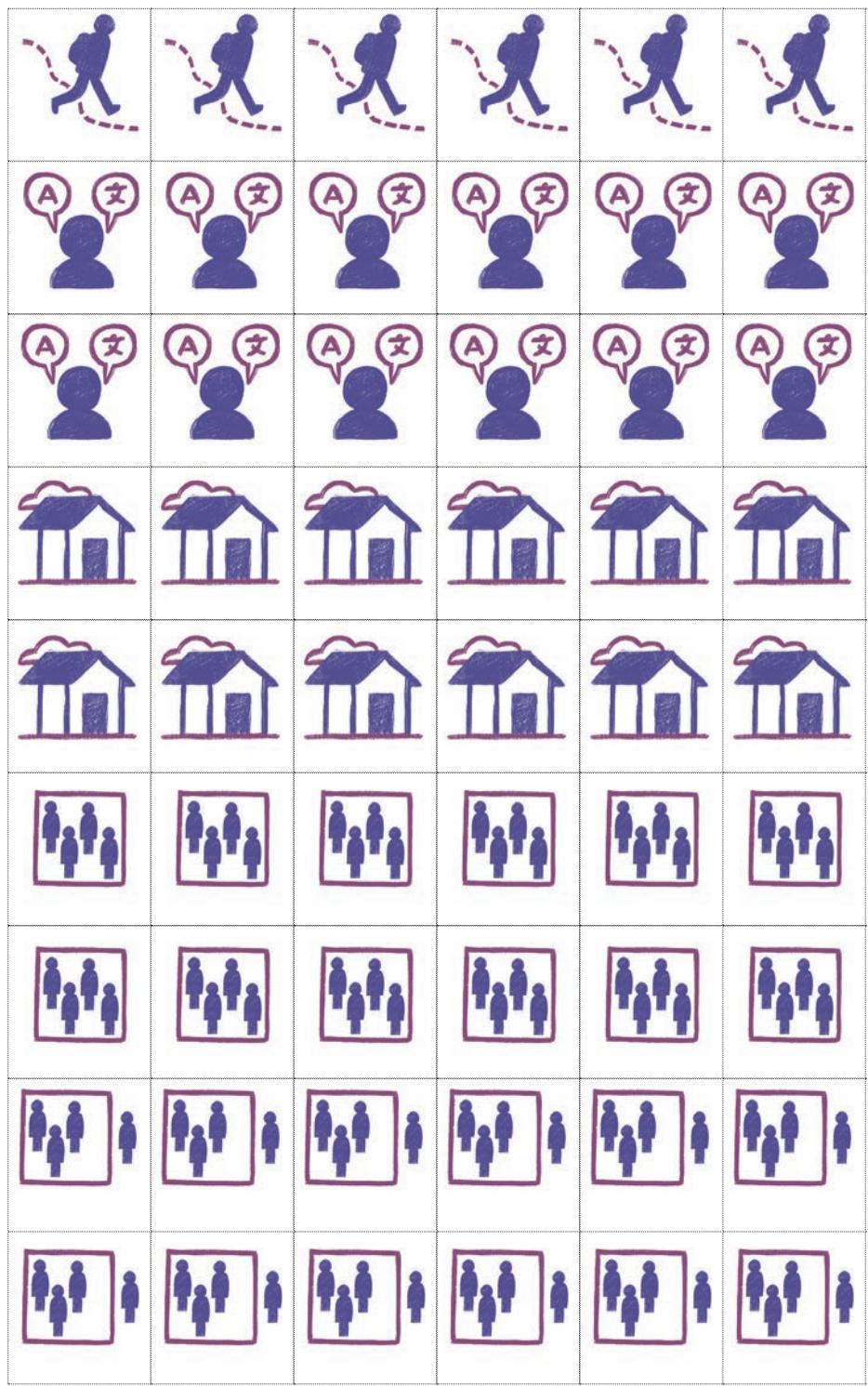

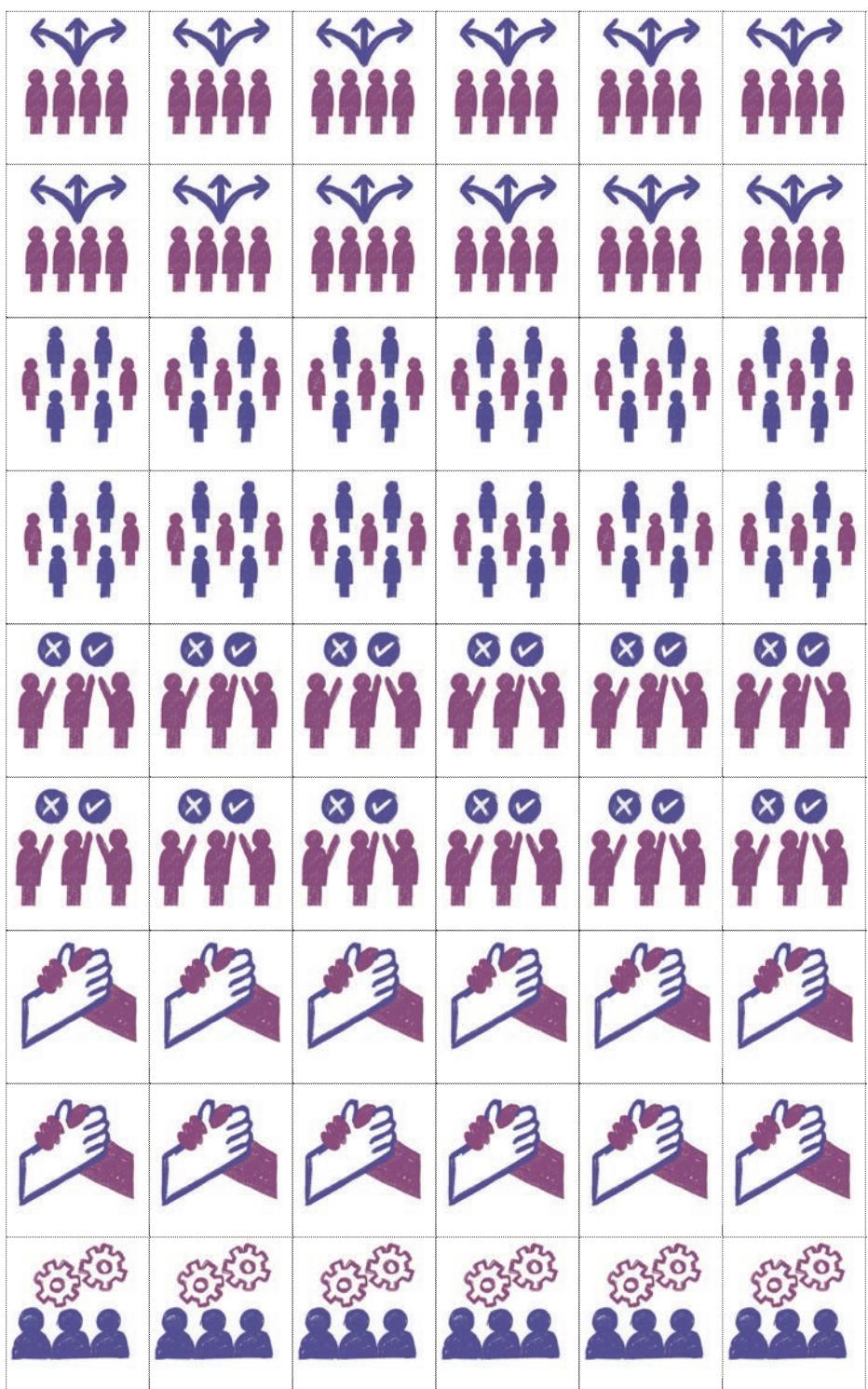

A'mtel jtunel					
A'mtel jtunel					
A'mtel jtunel					
Partido	Partido	Partido	Partido	Partido	Partido
Partido	Partido	Partido	Partido	Partido	Partido
Partido	Partido	Partido	Partido	Partido	Partido
Komon lo'il					
Komon lo'il					
Komon lo'il					

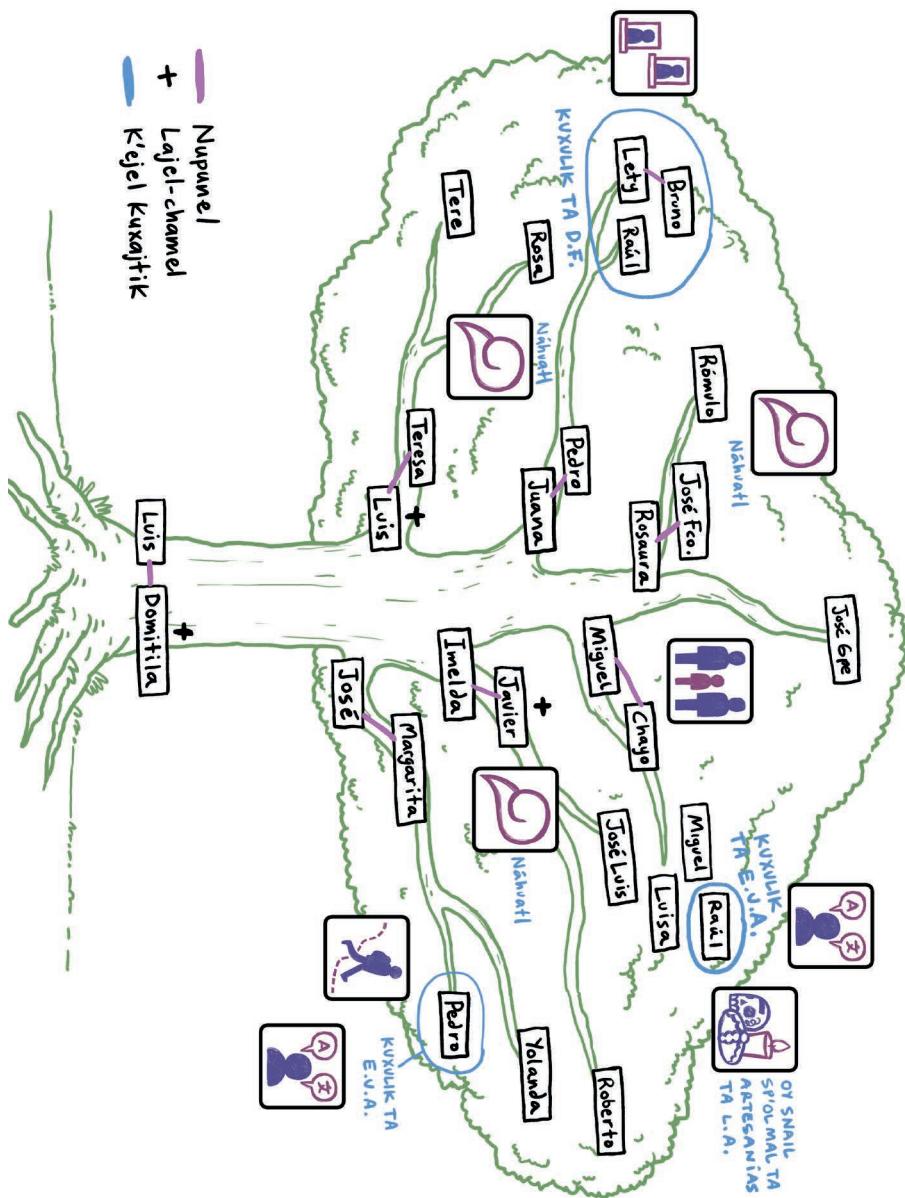
Bats'i k'op					
Bats'i k'op					
Talelal	Talelal	Talelal	Talelal	Talelal	Talelal
Talelal	Talelal	Talelal	Talelal	Talelal	Talelal
Chapbil k'op					
Chapbil k'op					
Pat xok'on					
Pat xok'on					
Xambil	Xambil	Xambil	Xambil	Xambil	Xambil

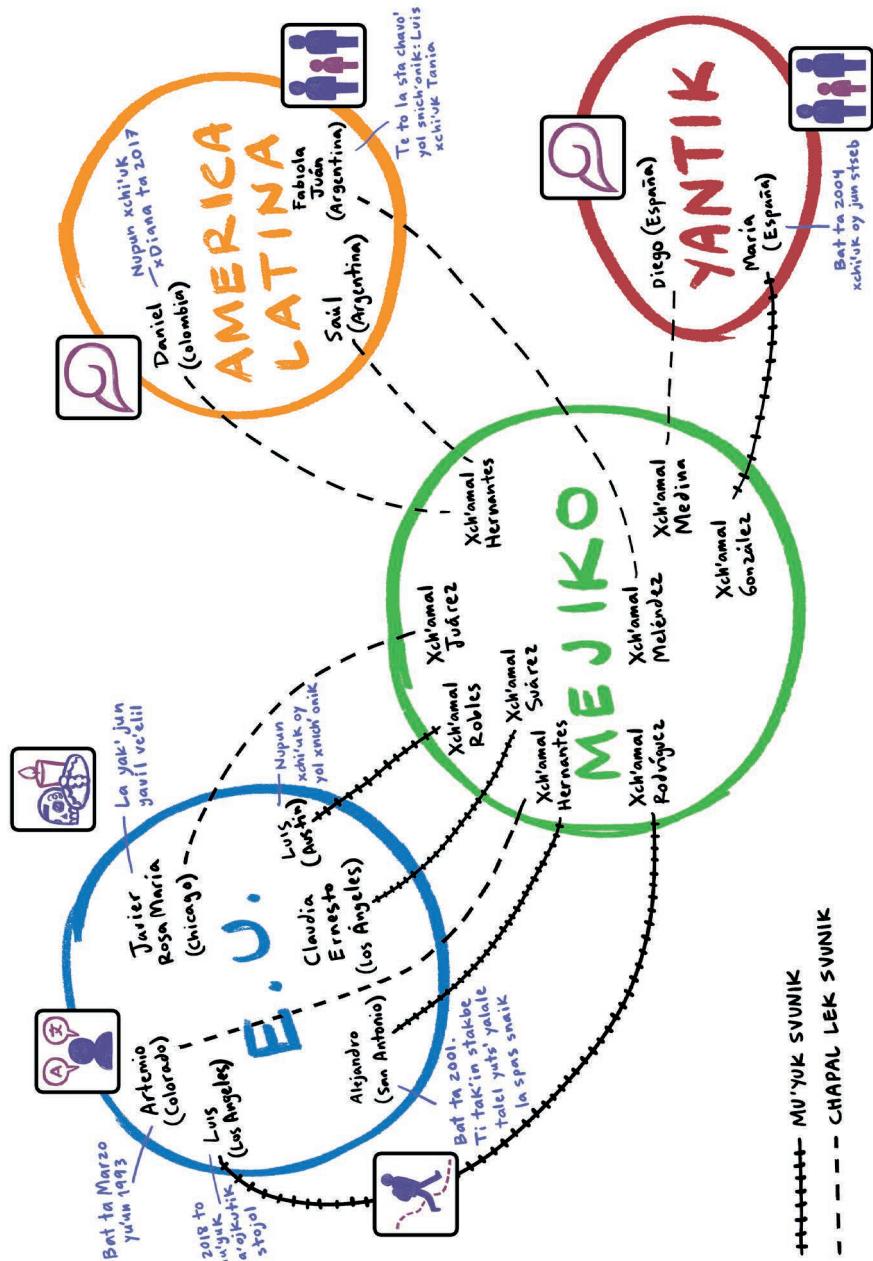

Jpas k'in					
Jpas k'in					
Tsomlej ta yantik jteklum					
Tsomlej ta yantik jteklum					
Yak'el k'op					
Yak'el k'op					
Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael
Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael
Sa'elkoltael	Sa'elkoltael	Sa'elkoltael	Sa'elkoltael	Sa'elkoltael	Sa'elkoltael

Sk'elobil

5.

Yajval jtekum
ti mu ja'uk
chik' bek'et

Ti k'usitik oy ta yutil jteklume te oyik uk chombolometik xchi'uk vomol te'etik, ti stsakoj sba xchi'uk kuxlejalil ta jujun k'ak'al, stunesel, yich'el ta muk' xchi'uk spasel sk'inal.

Ti abtelal li'e ta xtun yu'un chak' ta k'elel k'usi snopel yu'unik ti jun stsoboj sbaik ta yutil snaik xchi'uk ti k'u x-elan chak' jun o'ntonal ta yutil jteklum.

Sk'elel k'usitik yich'oj sba: Xvinaj ta k'elel o te oyik

Ta slik'ben ti k'usi chich' pasele ja' sventa chak' ta k'elel k'uyepal slumal ta jun teklum: ti beetik bu ep chich tunesele xchi'uk naetik, jpam balamil, bik'it joybil balamil xchi'uk k'usitik oy ta xokon. K'alal teme laj ta pasele, ta xich k'elel jay chop chombolometik xchi'uk womoletik te chi'emik.

Slikben yak'el ta na'el k'ux-elan oy: K'ucha'al tsakal nitil ta juju chop

Ti yan tuch' am'telale ja' ta xak' ta k'elel k'usi oy xkuxlejal jteklum xchi'uk ti jay chop kuxajtik ti mu ja'uk chich' bek'ete.

Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon spasel jkoj a'mtel:

- K'ucha'al ochem ta kuxlejalil ta jujun k'ak'al? Jech k'ucha'al: chiinbil k'otel / ikatsil/xchi'uk a'mtel/ wakax/ sa'ol/ ve'elil/ yak'el matanal/ xchi'uk ti k'usitik oye.
- ¿Much'utik oy ta sk'ob? Jech k'altik: jlumaltik/ ajvalil/ empresa/ yavil chombolometik.
- ¿Much'utik sventainoj ta juju chop?

Xchibal abtel xich' na'el k'ucha'al oy: yajval k'usitik oy

Li' stuk'ulinel k'usitik oy ta xak' ta na'el k'alal ta yutil ti k'ux-elan xil sbaik o tsakajtik ta sventa yu'un yavil xkuxlejalil jun jnakej, chalbe sk'opla! k'u de yu'un jech oy xkuxlejal ta snopel yo'nton xchi'uk spat xokon xchi'uk slok'ombail.

Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon spasel jkoj abtel:

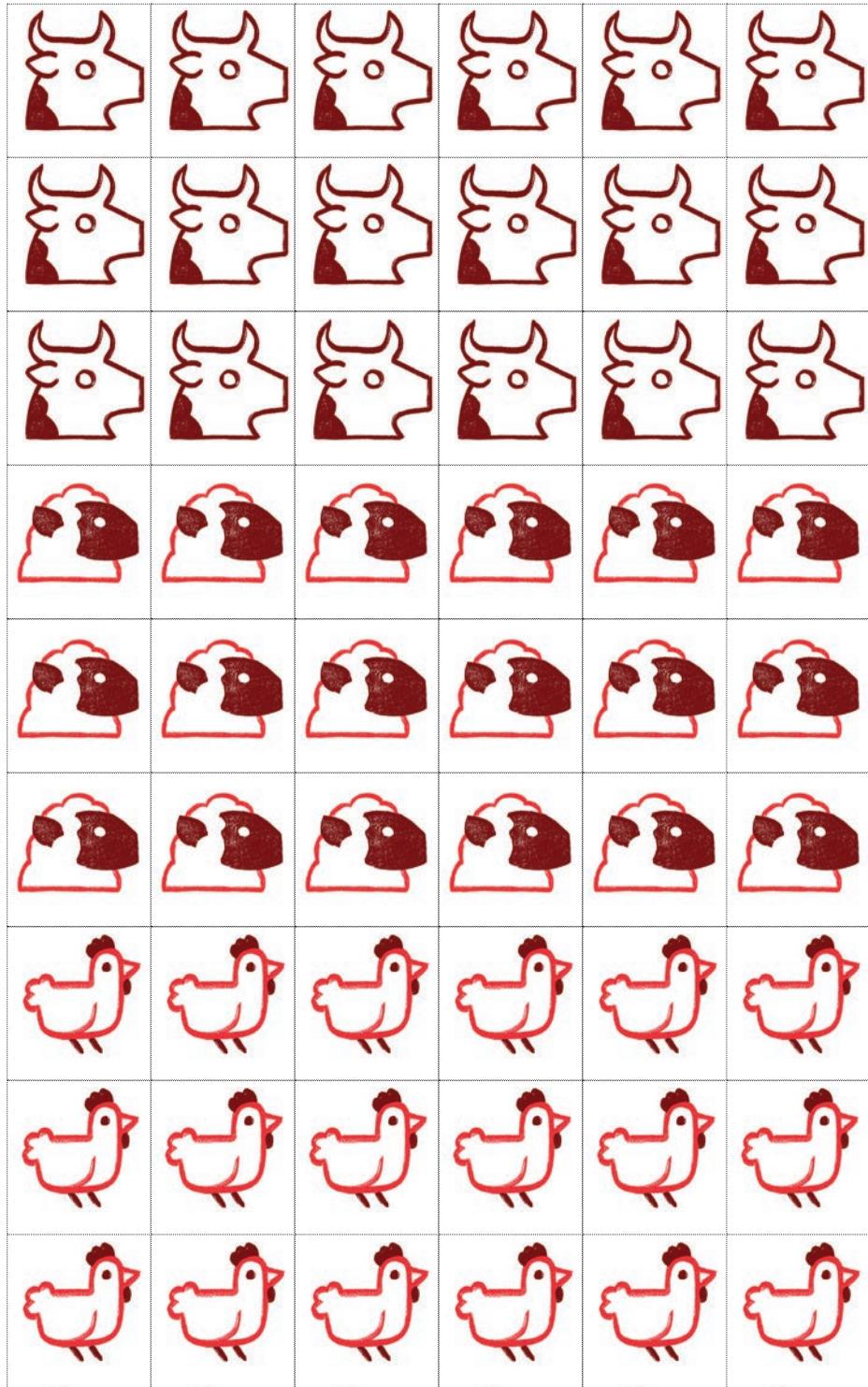
- ¿Me oy cha ox chop ak'bil sbi ti chombolometik xchi'uk vomoletik? ¿Me oy sbi chich tunesel ta jujun k'ak'al i jun sbi sventa k'alal chich' ak'el nichim o matanal?
- ¿K'usiti yajval o xventail chich albel sk'opla! Jech xkaltik: poxil/ al mantal/ chopol al mantal/ chak' lekil kuxlejal.
- ¿K'ux-elan cha wa'iy aba ta jujun chop xjel batel stalel kuxlejalil ta jun javil? Jech xkaltik: k'alal yorail vo'/ epal ik' lumaltok xchi'uk epal vo'/ takin banomil.
- ¿K'uyepal chak'bot awe'el atak'in akuxlejal teme epajem o bik'tajem? Jech xkaltik: li chom bolometik yakal ta tubel/ oy to jutuk/ xchamel.

Abtejibal ta xu' ta tunesel sventa snopel ta komon ta jun tsomlej xchi'uk sbelal ta k'elel

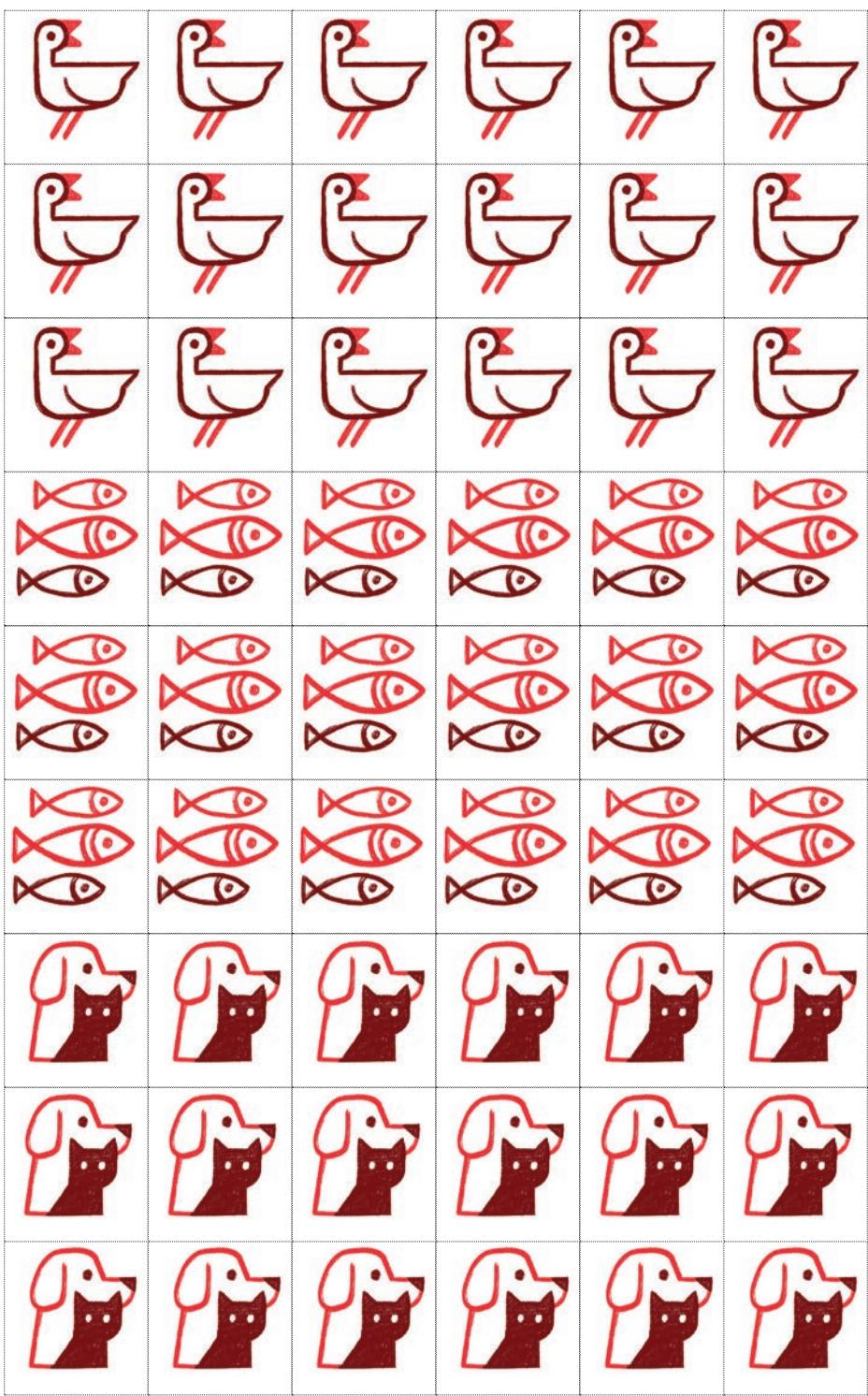

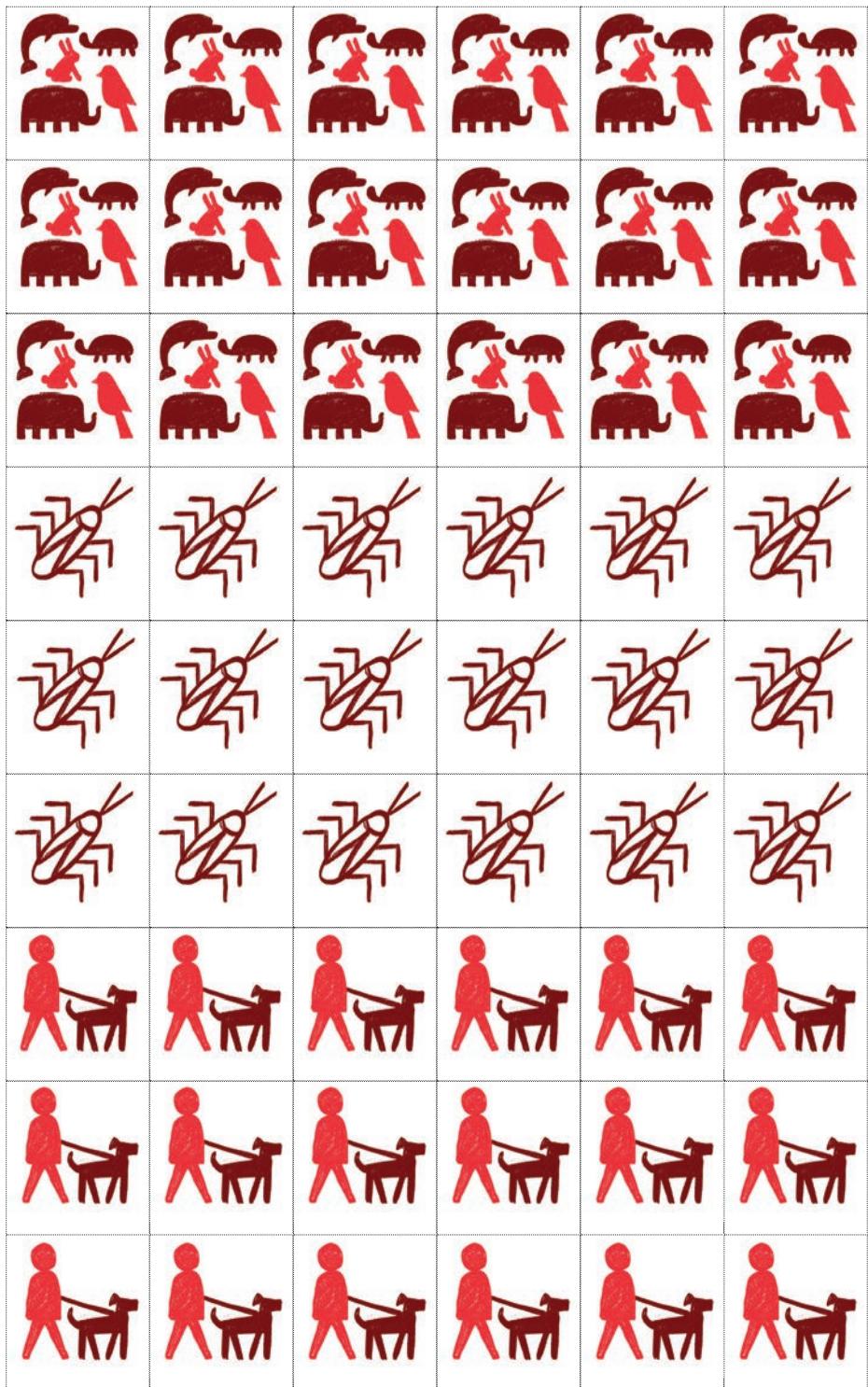
Li mapa chak' ta k'elel k'ux-elan oy jtekklum ta xu' ta ts'akumtasel, ja yich'oj ek, sk'elel ta lek bu chak' ta na'el k'usi ual o jabilal i ch'ay batel ti chombolometik o te'etik. Jech' k'uč'al yorail k'ajoj o tul kape jech xu' ta k'elel k'ucha'al chapbil sk'oplal li'i:

- K'usitik k'ot ta pasel ta stalel lum banomil.
- K'alal i och tal ta alumal jun spasel na, koltael yu'un ajvalil o sna sp'olmal jk'u'lejetik.
- Jabil o stsakoj sba epal ja'bil (jo'ob ja'bil, wakib ja'bil, lajuneb jabil).
- Yabilal k'alal buch'o yakal ta abtel o me ochem ta ajvalilal.

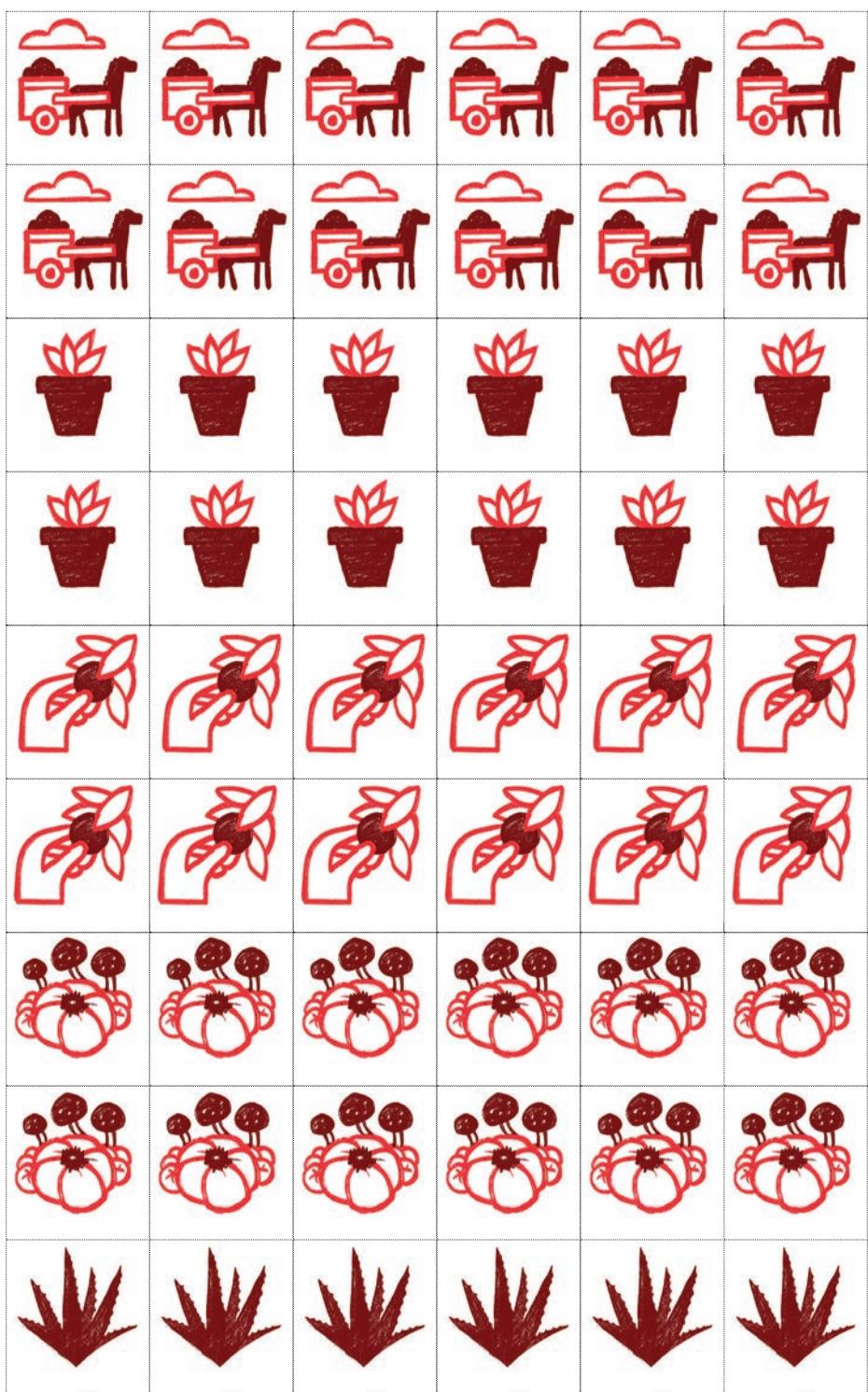

Muk'tikil chonbolom					
Muk'tikil chonbolom					
Muk'tikil chonbolom					
Bik'it chonbolom					
Bik'it chonbolom					
Bik'it chonbolom					
Alak'	Alak'	Alak'	Alak'	Alak'	Alak'
Alak'	Alak'	Alak'	Alak'	Alak'	Alak'
Alak'	Alak'	Alak'	Alak'	Alak'	Alak'

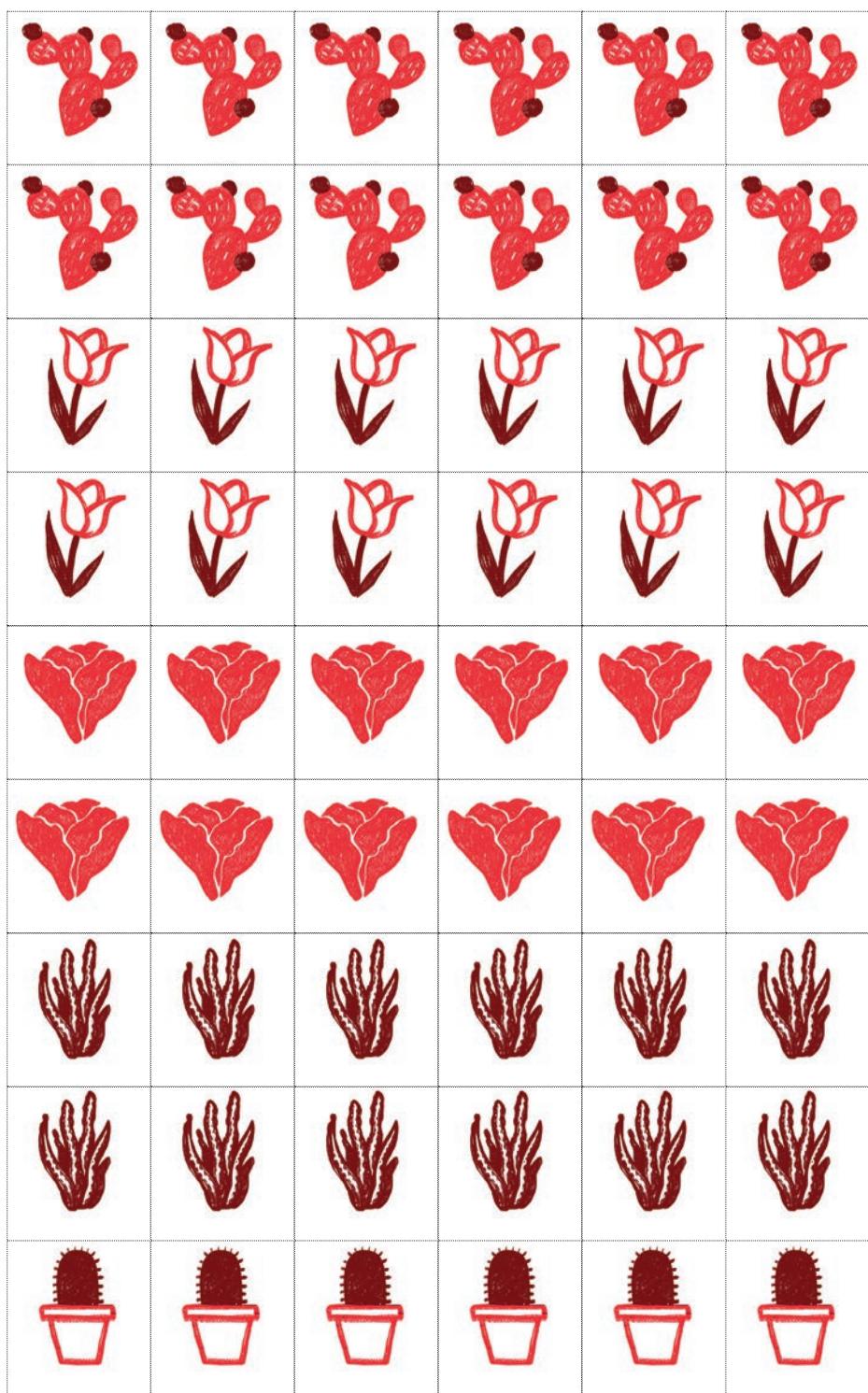

Yantik	Yantik	Yantik	Yantik	Yantik	Yantik
Yantik	Yantik	Yantik	Yantik	Yantik	Yantik
Yantik	Yantik	Yantik	Yantik	Yantik	Yantik
Uni chonetik					
Uni chonetik					
Uni chonetik					
Ts'i, sup					
Ts'i, sup					
Ts'i, sup					

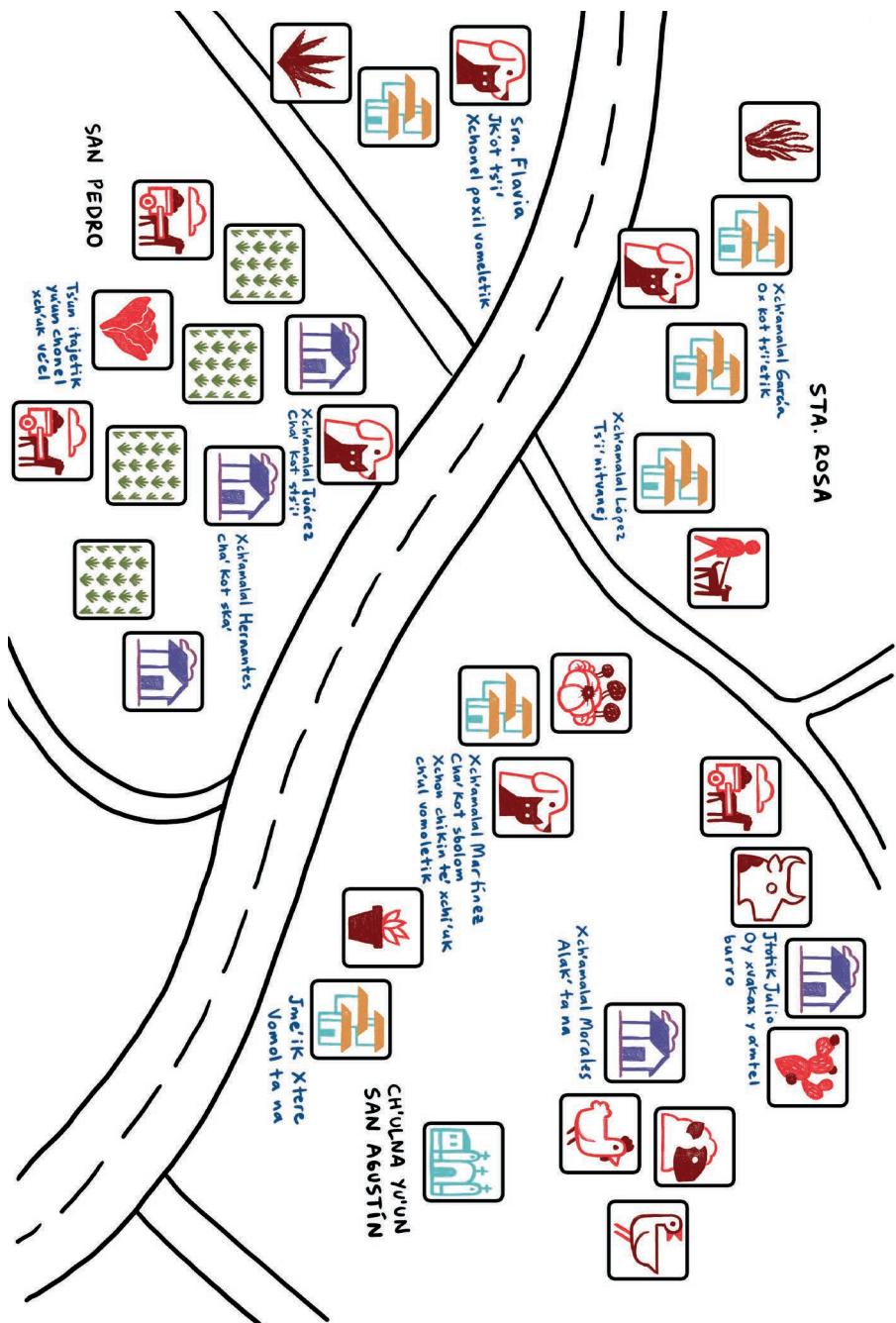

j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom
j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom	j-a'mtel chonbolom
Vomol	Vomol	Vomol	Vomol	Vomol	Vomol
Vomol	Vomol	Vomol	Vomol	Vomol	Vomol
K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj
K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj	K'ajoj
Majiko	Majiko	Majiko	Majiko	Majiko	Majiko
Majiko	Majiko	Majiko	Majiko	Majiko	Majiko
Pox	Pox	Pox	Pox	Pox	Pox

Xu' ta lajesel					
Xu' ta lajesel					
Oy k'usi xvul					
Oy k'usi xvul					
Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil
Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil
Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael
Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael	Koltael
Sk'upinel vomol					

Sk'elobil

6.

Yantik

sk'oplal xu

xich' k'elel

k'u x-elan oy

jun jtekum

La yich' nopol ta lek jujun chop ti jujun constelacionetik yu'un ti abtejebal ak'o stsob skotol xchi'uk chak' ta k'elel sk'oplal ti k'usi tsots sk'oplal cha'iy jun jteklum o vok' tsomlej.

Xu' xk'ot ta pasel mu skotoluk ti constelacionetik chak' ta k'elel k'usi tsots sk'oplal. Ja' yu'un, chich' otsesel ox chop snopel: yach'il abtejebal xchi'uk yach'il bu chich' k'ejel epal k'opetik, yavil bu chal sk'opik xchi'uk k'ucha'al sk'an xchap smeltsanik chapbil k'op, xchi'uk k'usi mu lekuk ta k'elel. Ti jteklume xu' stuj bu chopukal sk'an xamtelin ta juno'ox, o janoo'x jech xu' ta xyak'be yip ta skotol sk'elel kuxlejal oy xkuxlejal jun teklum li k'ucha'al chalbe sk'oplal ta jujun chop a'mteletike.

a. Yach'il abtejibal xchi'uk bu xich' k'ejel ti k'op lo'ile

Makel o wokolil ti mu'yuk yu'un ti k'usi tunel ta jujun k'ak'al xchi'uk bu xal ech'el sk'op, k'ucha'al oy vitsetik o balamil, ti xambil lok'el batel yantik muk'tik lum xchi'uk yantik ta smak k'ucha'al oyuk lek chal sk'op slo'ilik, chich' sbaik ta venta xchi'uk sjelabesel sp'ijil sjol yo'nton mol me'eletik k'ucha'al kuxlejalil ta jujun jtelumetik.

Li a'mtelal ti sk'elel xkuxlejal jteklum xju' ta xtun yu'un xich' k'elel k'ucha'al stsakalil ta jujun jteklum ta sventa sk'ejel k'op lo'il. Li jteklume xju' ta yabtelin ta skotolik o xu' ta xamtelin ta juju bik'tal vok' o ta xch'ak sbaik jech k'ucha'al jvok' winik jvok' antsetik xchi'uk ja'no'ox jech ta yavilalik.

¿K'ucha'al ta pasel?

- Ta slik'ebal k'alal xlik ta a'mtelinel sk'an k'elel k'usitik oy te ta yutil jteklum bu xich' jelabesel k'op ayej, jech k'ucha'al yantik ta chop k'usi ta tunesel, jech xkaltik ch'ojon tak'in oy skotol k'ak'al, celular, televisión, radio, chinam tak'in (computadora, tableta; Facebook; twitter, you tuve). Ak'oik ta k'elel ta juju chop cha muk'ta joyik o sepik. Xu' cha vak'beik sbi o chavak'ik ta k'elel ta jun slok'tombail.
- Ta patil, ta xich' pasel ti mapa bu chich' tunesele. Ja' sk'an chal, ta yutil juju sepel k'ucha'al esfera, xa ts'ibaik o cha vak'ik ta na'el k'usi sventail o bu chich' tunesel, jech xkaltik: k'usi xk'ot ta pasel ta anil, xk'opoj xchi'uk yuts' yalal, xchapel jun jteklum. Sk'elel k'usi chich' chapel jun vun, yantik to.

Abtejibal ti xu' ta tunesel sventa snopel ta komon xchi'uk sbelal k'usi sk'an pasel

Li' k'usi sepajtik pasbile chak' ta na'el sk'oplal bu ochem juju chop ch'ojon tak'in ta kuxlejalil ta jujun k'ak'al. Yanoxtok k'uch'al ta xich' k'elel ta lek ta yutile chapanbil lek ti bu chak' ta k'elel k'ucha'al tsakal jujun stunesel ta yutil jtekum.

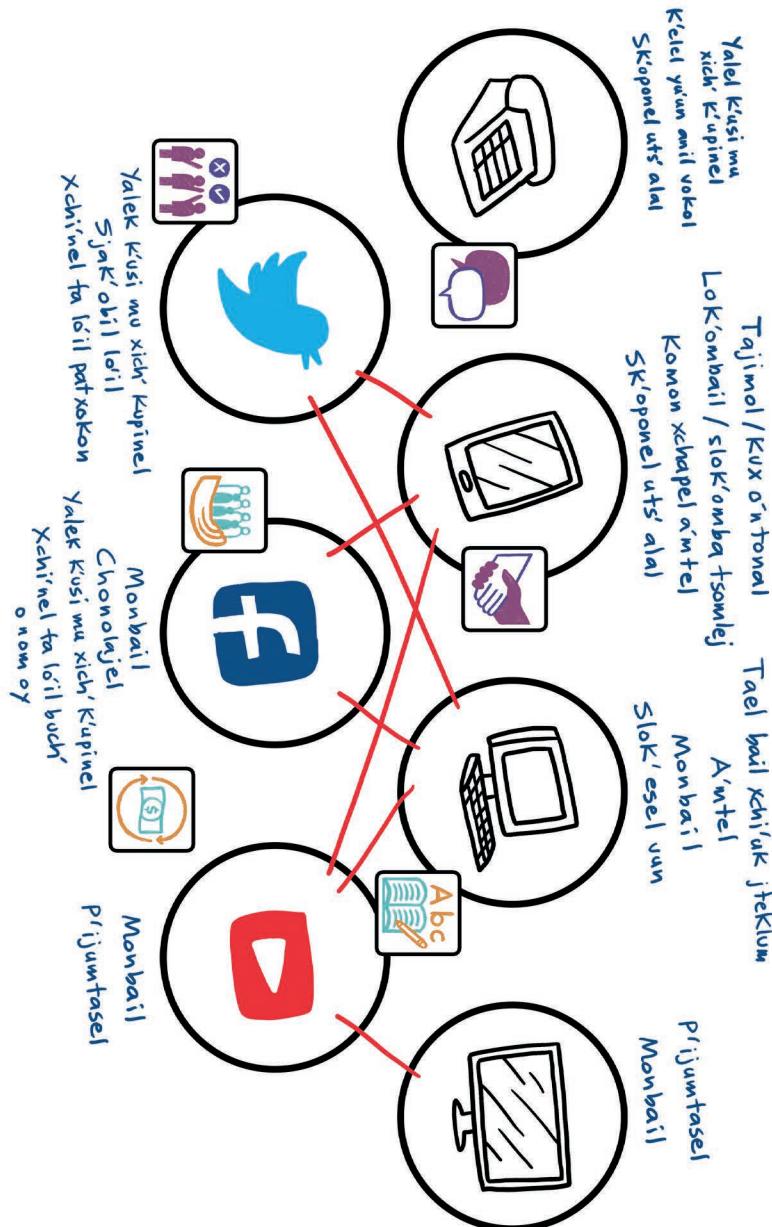
¿K'ucha'al ta pasel?

- Ta xich' lok'tael jun kuadro. Ta slikebal kuadro ta xich' tsakel ta vun skotol jay chop la yich' tael ti k'elel ch'ojon tak'in ti la yich' joyele. Ta xcha' kojol kuadro ja' ta chich' tsakel ¿K'usi chich' tunesel o? Tsakoik skotol ti bu chich' tunesel ava'yike.
- Ta xokon snatil ti kuadroe, ta xich' otsesel "¿Buch'o ta stunes?" ta jujun chol ta xich' otsesel sk'oplal, jech' k'ucha'al: vinik o ants, yabilal, k'usi yabtel yich'oj ta yutil slumal.
- Ta xich nojesel ta juju chop k'usi xtun ta juju tal

b. Xchibal.- jay chop stsakalil sventa chal sk'opik xchi'uk k'ucha'al oy jun chapbil k'opetik

K'ucha'al xvinaj ta lek skotol k'usitik yich'oj sba ta jun spasel chapbil k'op xchi'uk k'ucha'al stsako sba xchi'uk yantik jujun tsomlej, yajval much'utik ochemik te ja' tsots sk'oplal yu'un chich' na'el k'ucha'al xk'ot ta jun chapbil k'op, k'uch'al sa'beik lek sbelal stuk'ulinel ta sk'elel juju chop yu'un tsots sk'oplal cha'iy ti jtekume.

Jun snopel k'ucha'al ta abtelinel ta komon sk'elel skuxlejal jtekum ta sventa li'e ja' ta xtun yu'un ak'o sk'el k'ucha'al stsakoj snitoj sba. Oy yantik chalik jech k'ucha'al "yu'un vaj". Jech ta xich' a'mtelinel, bu abilal, tablón, pizarrón, jun muk' ta vun

sbi bond bu chich' pasel ti slajebal slok'tombaile, sk'an chich' chapanel vunetik, bik' tal vunetik, juju xet pimil vunetik.

Sk'elel jay chop k'usitik yich'oj

Ti a'mtelale ta xich' k'elel jay chop vok' tsoblejetik o ja' ti k'uyelan xchapoj sba li jnaklometike oy xchi'uk k'usi spasik ta yutil jteklum.

Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon spasel koj abtel:

- ¿K'ucha'al xchap sk'op slo'ilik ta slumalik yu'un chak' sk'op slo'ilik sventa slumalik ta yantik ta chop skuxlejalik? Jech xkaltik: k'alal tsomsbaik ta xchapanel jun lo'il/ junta yu'un stsak sbaik/ concejo / comités.
- ¿Ti jteklume buch'otik xk'opojik xchi'uk ti yich'oj yabtelik ta jujun lumetik o ta municipio o yu'un estado? Jech xkaltik: kavilto /catastro/comiteetik.
- Me oy komon x-abtejik xchi'uk jun tsomlej yu'un jteklum? Jech xkaltik: asociacionetik/ tsop jech no'ox yutsil yo'nton x-amtejik/cooperativa/ organizacion mu'yuk tsakal xchi'uk ajavalil/ ti much'utik ta sa'ik sk'oplal k'ucha'al oy kuxlejal.

Slikben sk'oplal yak'el ti na'el k'ucha'al oy

K'alal teme laj ta otsesel ta vune, ta xich' albel sk'oplal ja' tsots sk'oplal k'usi ya'mtel ta juju tos ta skotolik oy ta stojol ti jteklume, chik' ak'el ta k'elel ta slok'tombail ta sepejtik yantik smuk'tikil, ta vunetik, vik'it vunetik o ta juju tuch karton: muk' ja' toyol yipal o tsots sk'oplal, o'lol smuk'ul jutuk no'ox tsots sk'oplal , vik'itik ja' ti mu'yuk lek sk'oplal o

mu'yuk bu ochem lek ta jteklum.

Ta o'lol yu'un li vune, o me pisarron o ja' bu chich' likesel li abtel ta sk'elel k'ux-elan oy jteklume, ta xich' ts'ibael sbi ti komunale. Ta ts'akal, chich' joyel me nopol oyik ti jun tsoblejetike xchi'uk ti jteklume, ja sk'an xal, ti xkoltavanik k'alal oy k'usi xtun yu'unik o oyik ta wokol.

Xchibal sk'oplal yak'el ta na'el k'ucha'al oy

Ta sk'elel ta koj le'e ja' ta xak' ta na'el sventa stalemal ta juju chop tsoblejetik, ta xtun yu'un li jteklume.

Sjak'ubil ta xkoltavan ta snopel ta komon spasel jkoj a'mtel:

- ¿K'usi jabilal vinaj sk'oplal li organición o k'alal i och ta yutil jteklume?
- ¿K'usi a'mtel ta spas? Jech xkaltik: chak' sk'op ta chabbil k'op/ ja' no'ox chal teme lek ta pasel/sa'el talel k'usi xtun/sk'elel k'ucha'al ta xich' pasel jun a'mtel.
- ¿K'u x-elan xil komunal ta stojol ti organizacionetike? ¿me tsots skoplal cha'iy ti komunale? Jech xkaltik: xkoltavan/slajesvan/ makvanej/koltavanej ta xchapanel k'op/k'ool ta xkoltavan.
- ¿Me k'un ta k'oponel o ta a'mtel xchi'ukik? Jech xkaltik: jamal yo'nton/ja'no'ox batem ta yo'nton k'usi sk'an stuk/mu xak'be slok'ebal/ mu lekuk x-a'mtej.
- ¿K'ucha'al ta xak' sk'op ta jun chabbil k'op? Jech xkaltik: ta sjak'be xchiiltak/ja' ti bu ep la stoy sk'oobike/ta sujetal/ja' ti much'u oy suerteal.

c. Yoxibal.- Chopol snopel o yael chopol k'op ta stojol yantik

Yano'oxtok k'usi tsots skopjal ta sna ta xkuxlejal li jteklume kucha'al ta tsom sbaik xchi'uk ta komon yichbe sba ta muk' sk'opik, jech k'ucha'al ta stojol yantik jteklumetik, avilaletik, jun tsoblejetik, ja jun chopol snopel ta jech no'ox ti mu'yuk ojtikinbil ta lek teme smeleele. Oy jech ta snopik te ta yutil jteklum o oy much'u xaltalel ta k'ejel ti mu'yuk te jnaklajeme. Teme ta xich' k'elel ta xkoltavan yu'un jech ta xich' poxtael.

Yan k'usi chich' pasel ta abtel sk'elel k'ucha'al oy ta abtelinel ta yutil jteklum ti k'usi chopol sk'opla ya'iyojik ta stojol o chalbe sbaik te ta slumalike, ja' no'ox jech, o ti k'usitik sna'ojik ta stojolike.

Cha ox p'el k'opetik

Sk'elel cha'ox chopuk k'usitik tsots sk'opla

Le'e ja' jun abtel ti meltsanbil sk'elubil ta lo'iletik o k'opetik, xich' pasel, li jvok'e ta sk'an st'ujik jchopuk o junuk k'usi tsots sk'opla chaiyik ta slumalik yu'un jech xju' sk'elik ta lek, jech k'ucha'al:

- Bats'i k'op
- Bats'i k'uil pok'il
- Jun talelalil k'usi nopemik ta spasel k'in o yak'el nichim
- Junuk k'usi spasik ta xkuxlejalik ta jujun k'ak'al

Ta xich' ak'el ta k'elel ta jun slok'ombail, junuk k'usi xk'oolaj o ta lok'tabil ta o'olol bu xlirk' ta pasel ti mapae.

Slik'ben abtel yak'el ta na'el k'ux-elan oy: cha ox p'el k'opetik

Ta xich' k'elel k'usitik chopol k'opaluk oy ta stojol ti k'usi la yich' t'ujele, ta chich' ts'ibael ta vun ta xokontak, jech k'uch'al ta sepel o chich' joyel ox koj. Ta xich' joyilanel ja' ti k'uyepal sk'oplal chal ti jteklume.

Xchibal abtel yak'el ta na'el k'ux-elan oy: avilaletik

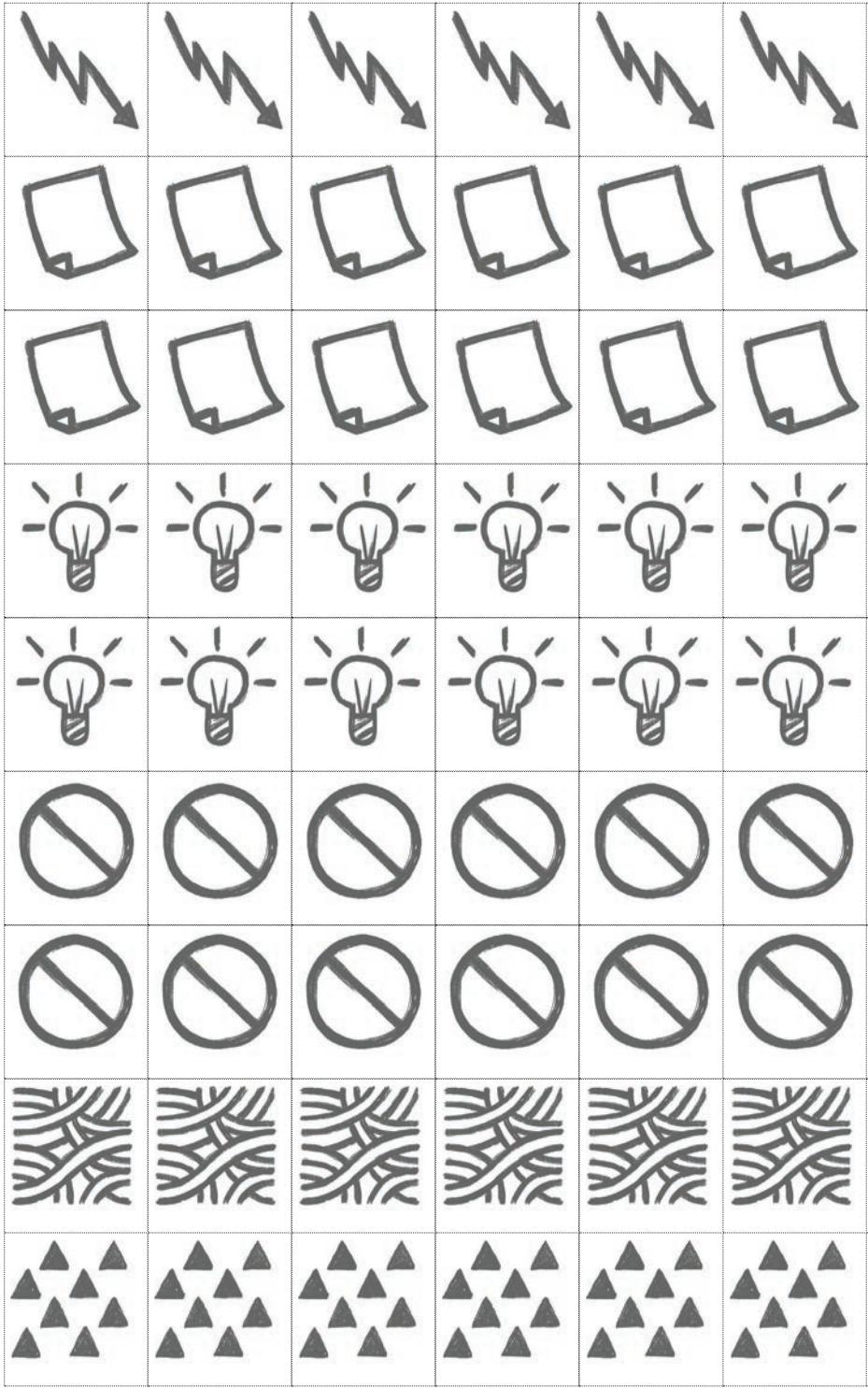

Ta yutil o ta xokontak ti sepbil ta k'opetik o a'yejetik la yich' alele, ta xich' alel bu avilaletik, k'ux-elan oy li availale, k'usitik la yich' pasel k'alal la yich' tunesele, la yich' alel chopol sk'oplal o mu'yuk lek ya yich' k'elel o k'usi chopol sk'oplal ta stojol. Skotol le'el ta xich' ak'el ta k'elel ta xjich' jitsel ta bu oy ti ts'ibabil k'opetike ta slok'ebal batel, ta xokon lok'ele ta xich' ts'ibael ti bu la yich' alele o k'usi yakal ta pasel ta yoraile.

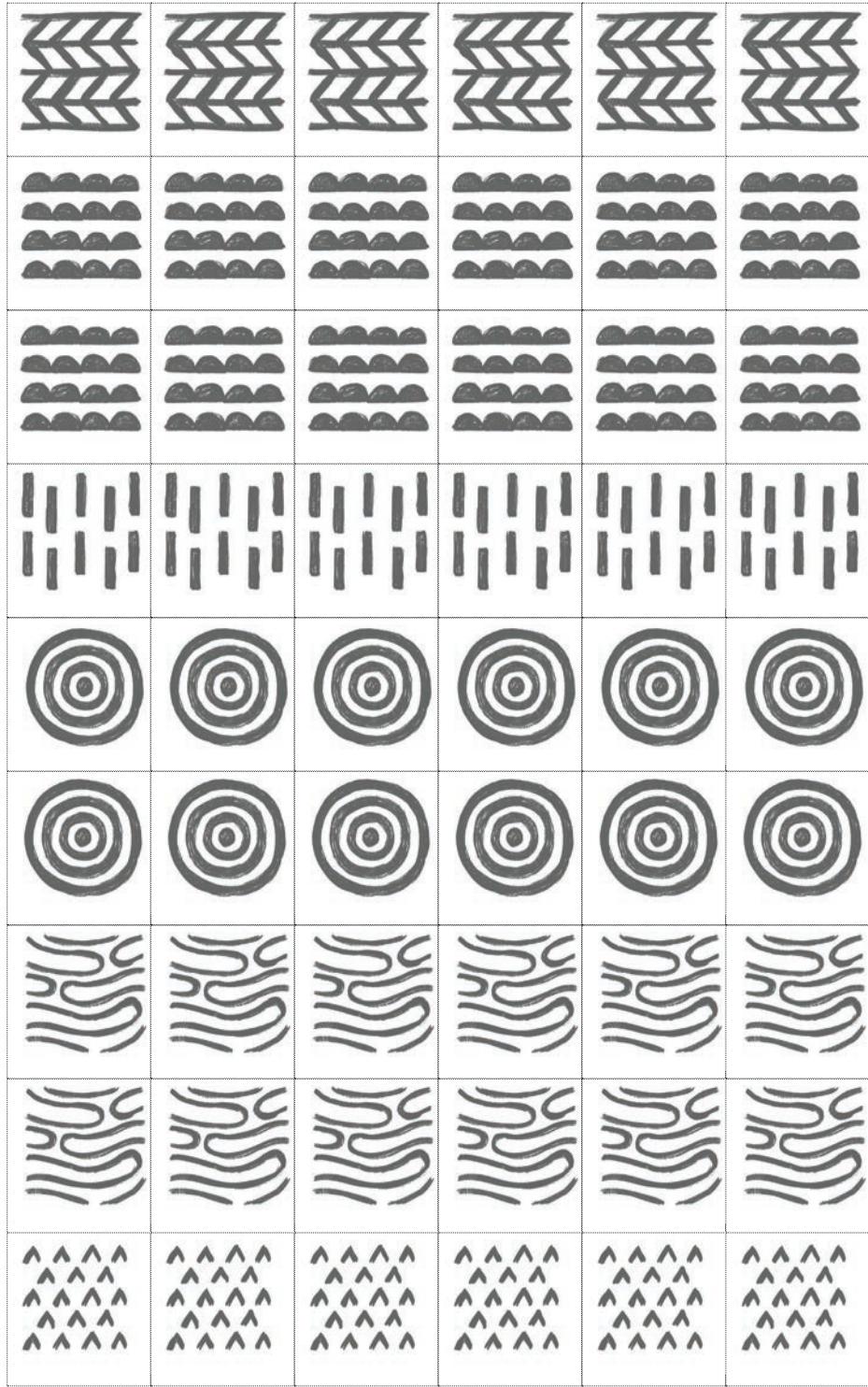
Yoxibal abtel yak'el ta na'el ti k'ux-elan oye: mu smelelilik ti cha ox p'el k'ope

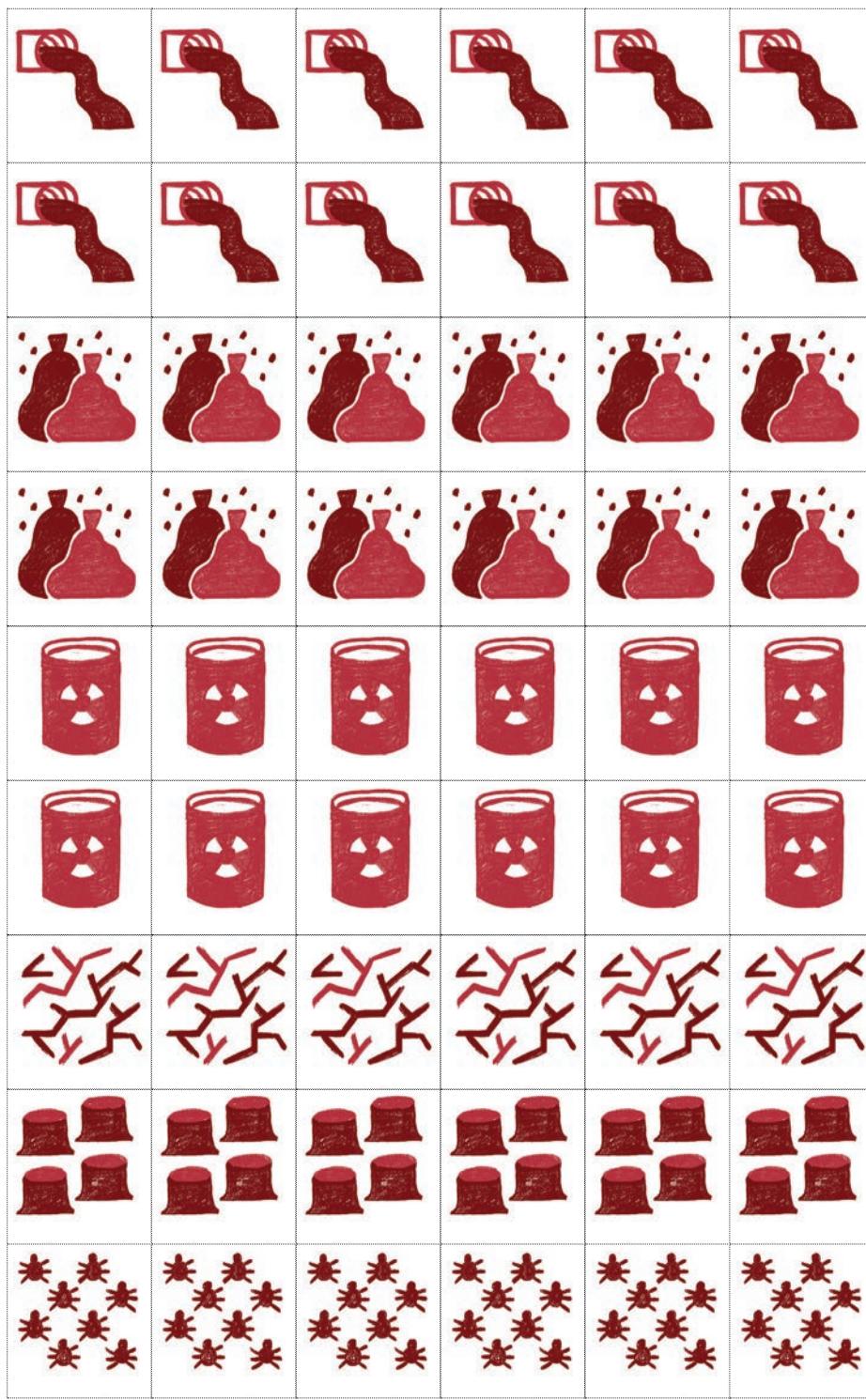
Ja jech ta pasel k'ucha'al sbabial ta kajale, li'e ja' ta xich' alel k'usitik lek sk'oplal o tsots sk'oplal yich'oje, ja'no'ox ti nichimal k'opetike xchi'uk ti sk'oplal yu'un ti jteklume ti tsots sk'oplal ta yo'onike ja' no'ox jech cha'iyik ek ti jnaktejetik xchi'uk uk ti jun ts'omlej, jech xkaltik: yomel tsobel, slok'tombail stalelalik, chak' ta na'el komon kuxlejal, sa'el k'uxi lek ta pasel ta jun jteklum, yak'bel yip sbats'i k'opik xchi'uk sbats'i talelik, ja' jun chanumtasel p'ijumtasel.

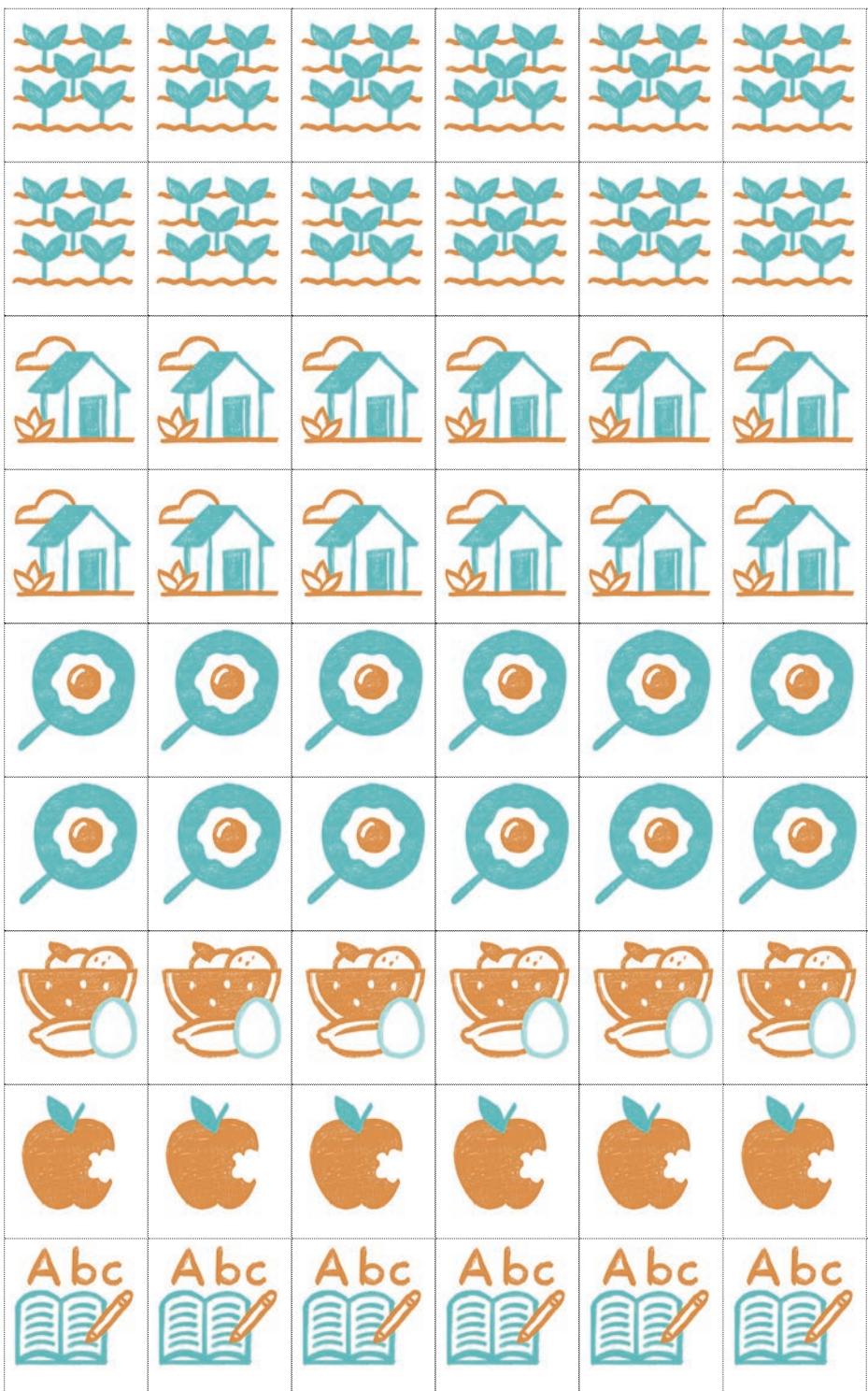

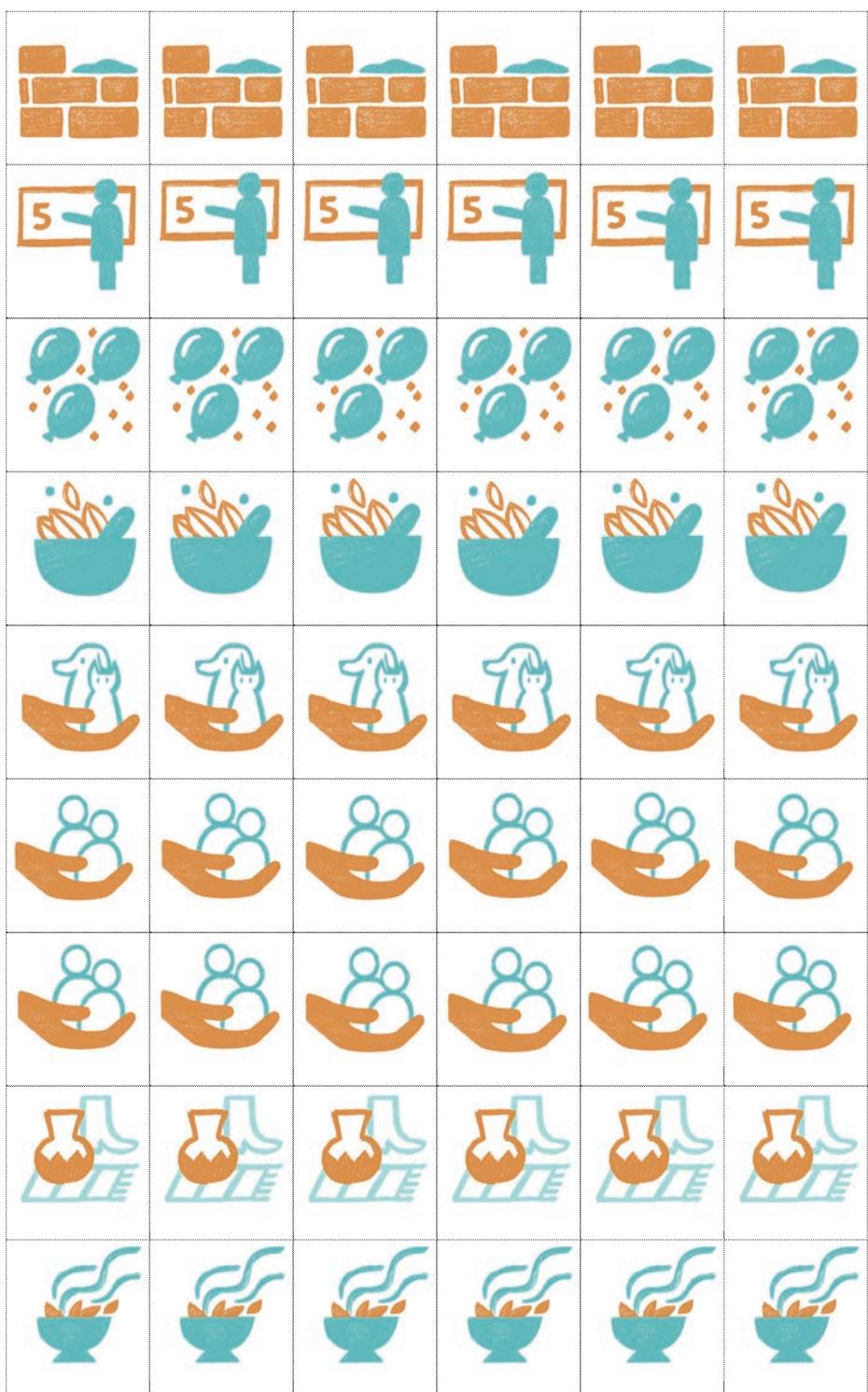

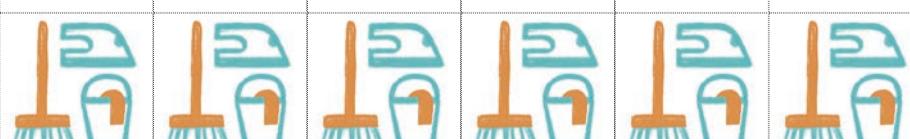
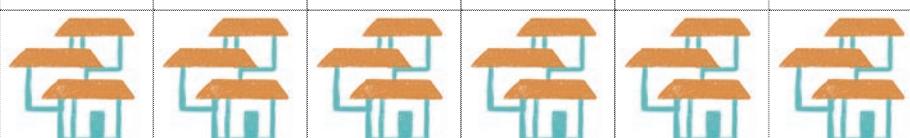
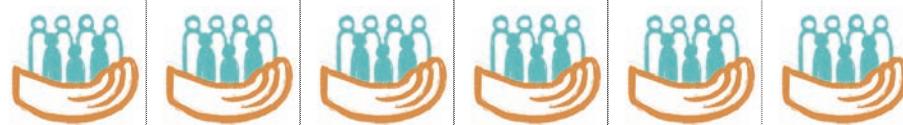
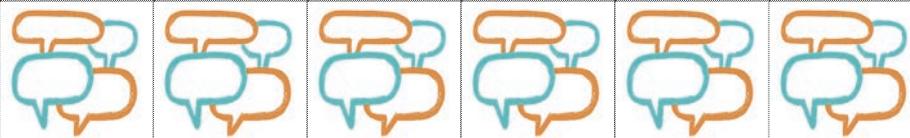
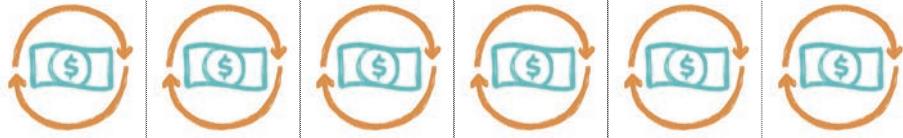
A'mtel ta osil					
A'mtel ta osil					
Na	Na	Na	Na	Na	Na
Na	Na	Na	Na	Na	Na
Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil
Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil
Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil	Ve'elil
Xu ta ve'el					
P'ijumtasel	P'ijumtasel	P'ijumtasel	P'ijumtasel	P'ijumtasel	P'ijumtasel

Pasna	Pasna	Pasna	Pasna	Pasna	Pasna
Chanunajel	Chanunajel	Chanunajel	Chanunajel	Chanunajel	Chanunajel
K'inetik	K'inetik	K'inetik	K'inetik	K'inetik	K'inetik
Sjam smelol vomol					
Xchabiel chonbolometik	Xchabiel chonbolometik	Xchabiel chonbolometik	Xchabiel chonbolometik	Xchabiel chonbolometik	Xchabiel chonbolometik
Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on
Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on	Xchabiel olnich'on
Pas luch					
K'in	K'in	K'in	K'in	K'in	K'in

Medicinal

Poxil	Poxil	Poxil	Poxil	Poxil	Poxil
P'olomajel	P'olomajel	P'olomajel	P'olomajel	P'olomajel	P'olomajel
Yalel k'op lo'il					
Skolael jtekulum	Skolael jtekulum	Skolael jtekulum	Skolael jtekulum	Skolael jtekulum	Skolael jtekulum
j-ech'ese k'op					
Xch'unel o'ntonal	Xch'unel o'ntonal	Xch'unel o'ntonal	Xch'unel o'ntonal	Xch'unel o'ntonal	Xch'unel o'ntonal
Nitil tsakal					
Na	Na	Na	Na	Na	Na
A'mtel ta na					

Slajebal xa k'opetik

Ti vun le'e ja' oy ta sa'el ta skotol k'ak'al yich'el ta muk' ti k'uyelan oyik ta abtel jujun chop jtekllumetik xchi'uk ak'o vinajuk ta k'elel ti snopel yu'unike k'ux-elan xkuxlejalik ta jujun slumalik: li k'ux-elan a meltsanojik i cha meltsanik ta skotole.

Li constelacionetike ja' jun abtejibal ta sventa xchapanel ta lek snopel yu'un xchi'uk abtel ta komon. Ja' yu'un, jamal oy ta sventa xich' tojomtasel o ts'akumtasel ja' ti k'ux-elan xlok' ta abtelal cha vaiyik ta jujun alumalike.

K'alal xich' abtelinel ta sk'elel kuxlejalile ja' xlok' ta stalel no'ox stuk ti mu kooluk ta skotol. Ta xak' ta na'el oy yan k'ucha'al xu ta pasel yu'un jechuk ta sjam yo'ntonik ta lo'il xchi'uk komon ta xak' sk'op slo'ilik ta sventa sa'el lekilal ti oy xa ox yu'unik ta jujun slumalik.

Ja'no'ox jo'oxuk xa vojtikinik ta lek ti yutil alumalik k'ux-elan oye, ta vokol k'opetik xchi'uk ta yutsil p'ijilaletik. Li' abtel chak' ta k'elel k'ux-elan oy k'uxlejalile ja' no'ox jun be xkoltavan ta stuk'ulanel. Mu' ja'uk jun abtejebal ti ja'no'ox jun tsots sk'oplal i ja' slok'ebal o, li abtelaletike ja' ep ta chop k'uxi ta pasel, ta sventa yu'un sa'el be o slok'ebal ta snopel xchi'uk yabtelinel ta komon.

**Constelacionetik. Svunal sjam smelol
sk'elel stuk'ulanel komon abtel**

Jabil ilok' ta vun: 2020

A li ts'ibe ja' yabtel Casa Gallina

© Ts'ib

© Lok'ombaletik

Yajval: Casa Gallina

La smeltsan ts'ib: Brenda J. Caro Cocotle

La me spas lok'ombail: Joze Daniel

Jvolavaletik:

Josefa Ortega

Rosa Elba Camacho

Formación y diseño:

Deborah Guzmán

La sjelumtasik ta bats'i k'op:

Rubí Celia Huerta Norberto (purépecha)

Juan López Intzín, Elena Gómez

Martínez (tsotsil)

Colectivo Neanch (ombeayiüts)

Armando de la Cruz (wixárika)

La stuk'ulta ta xkaxlan k'op:

Paloma González

Impresión: Offset Santiago

Casa Gallina

Sabino 190

Col. Santa María la Ribera,

CDMX, México 06400

www.casagallina.org.mx

Meltsanbil pasbil ta Mejiko

**Constelacionetik. Svunal sjam smelol
sk'elel stuk'ulanel komon abtel,**

laj ta meltsanel ta yuilal marzo ta 2020,

ta yav Offset Santiago, Toluca tsakal ta

Estado de Mejiko.

La yich' lok'esel oxmil ta pok: jmil ta
xkaxlan k'op, jo'ob cien ta purepecha,
jo'ob cien ta Wixarika, jo'ob cien ta tsotsil
xchi'uk jo'ob cien ta ombeayiüts.